

И в а н Д о б р е в

ПРАБЪЛГАРСКИ ТЕКСТОВЕ И НАДПИСИ В ЕВРАЗИЯ ПРЕЗ КЪСНАТА АНТИЧНОСТ И РАННОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ

Прабългарските цялостно-свързани текстове и надписи са публикувани разпръснато и поотделно в наши и чуждестранни издания, както и на личния ни сайт и на научната платформа Academia.edu. Това затруднява твърде много издирването и запознаването с тях, което пък като цяло прави крайно наложително и даже повече от целесъобразно събирането им в една единствена публикация, където те да бъдат представени в един сравнително по-обобщен и популярно-достъпен вид. Като резултат от собствено-личното разчитане, превод и компаративистично-etimологичен лексико-граматичен анализ и описание, някои от по-обемистите български текстове и надписи в Евразия през Късната Античност и Ранното Средновековие са следните: **Süčig täligar Puguγ toγudúγar** Ако главнокомандващият тръгне на война, Племето пугу ще бъде победено; **Hunog šad iqüi ašuk hum** Купата, от която да се храни князът на хуног; **Küneg Dengiz jikü käse! Kižü, šox-šox saxungil, gür Tägrig!** Блюдото, от което да се храни княз Денгиз! Човече, бой се много от Него, могъщ е Тангра! **hon bāhi doqi** Погребение чрез кремация на княза на хоните; **ispor boto yuigi kyasä** Блюдото, от което да се храни княз Аспарух; **Кърчи билиг аңәžәк** Гробът на Кърчи, да го поменем! **Žuyutur koža belüg tikettüki žal ežki ojum** Надгробният камък на старейшина Джугутур, годината, когато той беше поставен, е Козирог, м. Десети; **Ёгюнбех белюг д'огъ эни эш ойшуттукъ. Ижден ал ол** Надгробен камък на погребението чрез кремация на княз Йогюн, ние ти намерихме нов другар, застани пред Бога; **tuγlasini žapdi Bižigir** Тухлите ги направи Биджигир; **Эгинч бенгд'ур элинче угъу юм ёгиген** Бахадур Эгинч отдаде почит и възхвала на своята държава; **Аңišä Čal kaghan urtegi imeq Kan Täñirem köčregi atla** Монетата, която във всемогъщото име на моя Тенгри-Хан отсече премъдрият каган Чал; **Čәig Kagana egidlügüne kelün** Поклонете се на храбростта на каган Чеиг; **Buila župan tešeji dugetoγji Butaul žoāpan tagrogi ičigi täjši** Чашата, за която жупан Боила повели, като облицоват, да изпишат и от която да пие наздраве жупан Ботаул.

Прабългаристиката, във вътрешно-национален план, или още Булгаристиката, но така също и Българистиката, във външно-международен план, като първи, доминантно-водец и основно-главен не само и единствено за Късната Античност и Ранното Средновековие дял на Тюркологията, има за предмет на изследване прародината, произхода и етническата принадлежност, етногеографията, социалната организация, антропологията, езика, материалната и духовната култура на българите или от съвременно-тюркологическа гледна

точка - на българите, но от наша, вътрешно-тюркологическа гледна точка, на българите. При тази своя същност и съдържание Българистиката представлява по същество синкретично-комплексна и мултидисциплинарно-интегративна научна област със своя специфично-характерна методология и понятийно-категориален апарат. Поради това тя се припокрива, съвпада, пък даже и обема, без обаче да преминава и да се разлива в тях, с части от антропологията, лингвистиката, историографията, археологията, изворознанието, етногеографията, етнографията, фолклора, епиграфиката, нумизматиката, хералдиката и т.н. на българската етнокултурна общност.

През тази епоха Българската или както отдавна вече е възприето и утвърдено в международната Тюркология, Българската (Bulgarian) етнолингвистична група е основно-главната, най-многобройната, военно-политически най-активно-динамичната и най-съществено-значимата част на целия тогавашен свят, състоящ се от Централна, Средна, Мала и Предна Азия със цяла Европа. Тя се състои от три сравнително обособени и отделно-самостоятелни подгрупи - Аварска, Болгарска (Bolgarian) или още Прабългарска (Proto-Bulgarian) и Хазарска. По стародавна тюркологическа традиция българските диалекти и езици винаги се класифицират, изследват и описват като първа и основно-главна група в семейството на тюркските езици.

Ядро основа на Българистиката е Тюрко-Алтайската теория за българите, която е първото и последното, едничкото и единствено засега, понастоящем и завинаги мисловно-интелектуално образувание, заслужаващо и имащо правото да бъде подведено към основно-главната логико-гносеологическа категория „теория“ и респективно да бъде и наименовано чрез родово-научния термин „теория“; единствено и безусловно-категорически легитимно-меродавната на полето не само и толкова на отечествената, но и на световната наука Българистика изобщо; иманентно, т.е. вътрешно-неделимо единно-цялостната и последователно-непротиворечивата; съдържателно, изключително наситено-богатата и затова и пределно-силно доказателно-експликативната, евристико- и прогностико-функционалната научна теория за произхода и етническата принадлежност; миграцията, придвижването от едно място на друго, разпространението и заселването; езика, антропологията, материалната и духовната култура на българите.

Прародина на българските племена и народи е приалтайската Минусинска котловина, която приблизително има размери 600X400 км или площ от 240 хил. км². Тук, още преди края на IV хил. пр.н.е., откъснатите се малко преди това от бродещата на север от Саяно-Алтайския планински масив, неолитно-първобитна прототюркска орда от примитивни ловци и плодосъбирачи с основни фонетични белези на езика *д-р-л*, български родове и семейства се съсредоточават, консолидират и обединяват в едно отделно-самостоятелно българско племе под ръководството и управлението на единствен върховен вожд, избран по принцип от старейшините на родове и главите на семейства и пак с основни фонетични белези на езика *д-р-л*, но този път придружени и конкретизирани и от някои допълнително развити или придобити черти и особености на българския праезик.

Българите се появяват откъм Алтай на Монголското плато през 2.205 г. пр.н.е. и така те излизат на историческата сцена най-малко преди 40 века. През Късната Античност и Ранното Средновековие българските племена и народи са тридесетина на брой и те се разпростират и заселват временно или за постоянно, но компактно-масово най-напред по земите на днешните Монголия и Китай, после в Средна Азия, впоследствие и на територията на Кавказ и Източна Европа, също така и на Балканите и Централна Европа, т.е. върху огромно-необятната територия между линията Байкал-Алтай на североизток и линията Балканите-Централна Европа на югозапад, а спорадично-изолирано, на корейския полуостров, японските острови, Тибет, Индокитай, Средния Изток, Мала Азия, Апенините, Англия, Ирландия и Скандинавския полуостров или в един по-общ план, от Тихия океан до

Атлантическия океан от изток на запад и от Северния ледовит океан до Индийския океан от север на юг.

Върху тази огромно-необятна територия българските племена и народи са главно уседнали скотовъди, които практикуват сезонно-миграционно животновъдство, а допълнително-спомагателно се занимават със земеделие, лов и риболов; на постоянните си местоживелища строят къщички от клони, греди или глина, а на летните си пасища използват юрта; заимстват от индоиранците андроновци коня и започват да го яздят; отглеждат коне, крави и овце, селектират нови породи коне, които предават на съседните народи; изработват от глина на ръка или на грънчарско колело домашна и битова посуда, обработват кожата, медта и златото, леят от бронз и чугун сечива и посуда, в това число и световно прочутите уникално-оригинални „хунски“ котли за готвене; топят, леят и коват от желязо оръжие и сечива, откриват лъка, седлото и стремето, усъвършенстват старите или изобретяват нови видове оръжия като уникално-прочутия български сложносъставен лък и свистящите стрели; основават династии, княжества и държави, строят дворци с подово отопление и прекрасни градове, прилагайки съвсем нови и непознати до тогава технологии; полагат основите на тежката кавалерия и делението на войската на различни видове, като я организират на десетичен принцип, създават императорската гвардия, започват предварителното военно обучение, изобретяват, въвеждат в употреба и усъвършенстват все нови и нови видове въоръжение и снаряжение и най-вече крепостно-обсадната техника, откриват и въвеждат в употреба бронята на конника и коня, разработват и прилагат оригинално-нова бойна тактика; развиват и държат първенството в металолееенето, металообработването и особено в обработката на златото, при което откривайки клетъчния емайл и зърнестото злато, те го издигат до такова майсторство и съвършенство, че тях няма да ги достигне и надмине никога вече никой друг народ по Света; изработват вълшебно-превъзходни златни апликации и торевтика с изключително висока художествена стойност в самобитно-оригиналния Български зверинен стил, сечат златни монети; откриват училища и университети, пишат филолого-философски и природонаучни трактати, съставят речници; ваят реалистични барелефи, скулптури, пана и фигурки на хора и коне, изписват будистките си пещерни храмове с чудно-красиви и все още много свежи рисунки; първи възприемат Будизма и впоследствие го предават на съседните племена и народи; изминават огромни разстояния, откриват и завладяват непознати до тогава племена и народи; спасяват от гибел или гromят могъщо-огромни империи, издирват и спасяват от плен Светия Кръст Господен...

Българските племена и народи излизат на историческата сцена към края на III хил. пр.н.е. и в Централна Азия те са огромна геополитическа сила. В продължение на много векове българите не само враждуват или воюват, но и общуват с многобройните племена и народи от Централна Азия и най-вече с китайците. Поради това, в рамките на един интензивно-близък етнолингвистичен контакт и взаимодействие, те оказват по-силно или по-слабо влияние и въздействие върху техния политико-икономически и културен живот, като същевременно и те са подложени на такова влияние и въздействие от тяхна страна.

Близо хилядолетие и върху една огромно-необятна територия буквално и постоянно българите държат на колене или пък най-малкото нащрек и в респект най-древната, най-могъщата и високоцивилизована за времето си китайска империя, като има периоди, когато те държат в подчинение не само части, но и цял Китай. Те не само принуждават китайците да признаят държавата им за равноправна на китайската; да издигнат пред тях Великата китайска стена, която става официална граница между двете държави, но и да им плащат ежегоден данък в натура под формата на коприна, вино, зърно и други хранителни продукти, както и периодически да им изпращат по една принцеса за жена на владетеля шаньюй, принцовете или хановете на племенните обединения.

От българите, китайците научават, възприемат или заимстват коня като бойно средство, седлото със стремена, лъка и стрелбата с лък, българското бойно облекло като много по-

подходящо за условията на война, българската бойна тактика като по-ефикасна; векове наред китайците снабдяват армията си с български коне и пак от българите те се научават на коневъдство; българи по произход са редица китайски императори, императрици, династии, сановници, пълководци, писатели, мислители и учени; от голям брой отделно-самостоятелни българи мъже или пък от цели бойни формирования китайците комплектуват армията си; българите първи възприемат Будизма и след това го разпространяват сред китайците; в китайския език битуват много български по произход имена, титли и думи.

От китайците, българите научават, възприемат или заимстват строежа на стени, гледжосването на керамичните съдове, леенето на чугун, дестилацията на спирт, дванадесетгодишния циклов календар, особено показателните за пределно високо цивилизационно-културно равнище думи *книга* и *буква* със съответните им предмети, обозначаващите и наименоващите съставките на йерархически стратифицираната вътрешно-социална организация титли като *бан*, *жупан*, *таркан*, *хан*, *каган*, *тигин* и др.

От най-дълбока древност и докато все още са в приалтайската си прародина, българите навлизат в най-близко-интензивен етнолингвистичен контакт и взаимодействие с индоиранските и иранските племена и народи. По време на миграцията си на запад, българските племена и народи започват да проникват в Средна Азия към началото на Новата ера. По този начин те поставят началото не само на Великото преселение на народите, но така също и осъществяват до край българизацията на Средна Азия, откъдето впоследствие постепенно-поетапно мигрират най-напред на запад от Волга и Кавказ, а от тук и чак до Централна Европа.

В Средна Азия и непосредствено след началото на Новата Ера българите встъпват в най-близко-интензивен етнолингвистичен контакт и взаимодействие с местните ирански, и най-вече с персийските племена и народи. Тук и тогава те не само заимстват от тях редица техни културно-исторически приноси, ценности и постижения, но и самите те им отдават немалък брой собствено свои културно-исторически приноси, ценности и постижения. Нивото и степента, на които този контакт и взаимодействие се осъществяват и протичат, в това число и сключването на междудинастични бракове, са дотолкова високо-ефективни и съществено-значими, че българските племена и народи попадат в ситуацията на частична иранизация с оглед на антропология, език, материална и духовна култура.

Персийският цар Пероз (457-484) воюва с ефталитите, известни преди всичко като сабири, но в края на краищата е разбит и пленен, тогава ромейският император Зенон го откупува и помирява с тях. Пероз сключва мирен договор с ефталитите и започва да им плаща ежегоден данък, но нарушава договора, тръгва на война с тях и отново е разбит и пленен. В замяна на своето освобождаване и спасяване на живота си, той предлага голям откуп и понеже не успява да го събере изцяло, дава като заложник сина си Кавад. След време Пероз събира откупа, освобождава сина си Кавад и пак започва война с ефталитите, при която обаче той е убит. По-късно на трона се възкачва Кавад (488-531), но поради вътрешни междуособици и външен натиск, бяга при ефталитите, ханът на които е женен за по-голямата сестра на Кавад, който пък от своя страна се жени за тяхната дъщеря, т.е. за племенницата си.

Край днешното полтавско село Малая Перешчепина в Украйна е погребан нашият, всеобщобългарският скъп праотец, родоначалникът на всички европейски българи, великият българин, римски патриций и константинополски консул хан Курт-Кубрат (†665); основателят и дългогодишният владетел на кавказската прабългарска империя Стара Велика България, която е втората след Западнохунската империя на каган Атилла-Авитохол европейска прабългарска държава и по-предната от Нова Велика България на хан Аспарух; една от най-значимите личности в Азия и Европа от първата половина на VII век; храбър войн кръстоносец, велик пълководец, изкусен дипломат, най-богатият и влиятелен император на целия тогавашен свят, като се започне от китайската империя на изток и се стигне до римската империя на запад; българският владетел, дръзнал да се противопостави

на силните на деня Западнотюркски и Аварски хаганати; разгромил могъщата Сасанидоперсийска империя, предотвратил гибелта на великата Византийска империя и спасил от персийски плен Светия Кръст Господен.

Княз Курт-Кубрат е роден между 585-587 г. и когато вече е 10-12-годишен, хан Органа́ оставя племенника си в Константинопол като заложник гарант за мира между българи и ромеи. Тук князът живее в императорския дворец, а се учи и възпитава в университета към двореца Магнаур, където негов съученик е и бъдещият император Ираклий (610-641), с когото лично той установява най-топли дружески взаимоотношения. Младият княз отпътува от Константинопол през 603-605 г., когато вече е 15-17-годишен. Според съществуващото като устна традиция родословие на прабългарите от рода Дуло, известно най-вече като Именник на българските ханове, хан Кубрат царува до кончината си през 665 г., следователно той живее общо 78-80 год.

Със започването на войната между Византия и Персия, бойните действия между войските на двете страни протичат на различни места и по различно време. Персите превземат градове и заемат важни позиции в Армения и Горна Месопотамия. През 613 г., за три седмици те превземат Йерусалим, избиват между 57 000 и 66 500 души, отвеждат в робство 35 000 души, включително и патриарха. Изгорени и разрушени са всички християнски храмове в града, в това число и Божи Гроб, голям брой християнски реликви, включително и Светият Кръст Господен, са похитени и отнесени в персийската столица Ктезифон.

В качеството си на съюзник на Ираклий и упълномощен от западнотюркския каган, главнокомандващ западното крило от войските на каганата, княз Курт, обявява всеобща мобилизация, напълно самостоятелно-еднолично комплектува войската си от всички племена и народи на Кавказ; планира, ръководи и лично на предната фронтова линия взема най-дейно участие в бойните действия, провежда наказателна военна кампания дълбоко в територията на персите; от името и в полза на Ираклий води преговорите с персийския цар, като му предава посредством нарочен туркан, т.е. вестносец, възможно най-грозната заплаха предупреждение към персийския император Хосров, с която иска той да спре да воюва с Ираклий; без да получава каквато и да е помощ и съдействие от него, обсажда и превзема персийската столица Ктезифон, където пленява златния скиптър на персийските царе, открива Светия Кръст Господен и го предава на Ираклий, а той пък лично го връща и поставя на мястото му в Йерусалим: *Тогда, услышав все это от гонцов, великий царь Хосров двинулся как поток или как лев на охотников, или как медведица, у которой убили медвежат. И хотя он хорошо видел, как они объединились и ополчились на него, но по дальновидности своей не показал ничуть своего страха или робости перед ним, но ответил ему гордо, с великими угрозами: «Пойди, скажи царю своему и брату нашему, что с давних пор род ваш был чтим и почитаем предками моими и мною так же как род брата любезного, и мы с сыновьями и дочерьми сроднились друг с другом. И ныне не должно и не пристойно тебе оставлять своих же и повиноваться словам слуги моего, удальца ромейского»* (М. Каланкатуаци).

Поради всичко това, наред с редица други още елементи от материалната и духовната култура на персийските племена и народи, прабългарите заимстват от персите като цяло или само частично голям брой думи, титли и имена, някои от които са *багаин, бат, брачина* „шелковая ткань”, *върни* „вали”, *карам, контош, корьда* „меч”, *кърчи* „ковач”, *маготин, момици, фустан, хубав, чаша, червиш, чертог, шад, шатра, Безмер, Кормесий, Крум, Курт, Омуртаг, Пресиян* [Добрев 2016, 1-2].

Огромно-несъизмерими и многообразно-разнопосочни са приносите и достоянията на българите за националната и световната цивилизация и култура. Те са първопричина, основен двигател или просто централно-вещи участници в редица съществено-значими за Човечеството исторически събития като разгрома на Римската империя, събарянето на

робовладелческият строй и установяването на феодалния строй, издигането на Великата китайска стена, създаването на немалко собствени и чужди държави, полагането основите на редица нови народности и т.н. Късноантичните и ранносредновековните български племена и народи в Евразия са първият и единствен социално-културен, строително-художествен и военно-технически гений на тогавашното човечество. Те с пълно право заслужават бъдещите поколения, разкривайки тяхното място, роля и значение в националната и световната история, техните приноси в съкровищницата на националната и световната цивилизация и култура, да пишат за тях: *The Huns were a Eurasian phenomenon. The Huns established empires and state level entities in virtually every region of the vast Eurasian continent. In Inner Asia, their original homeland, the Huns first established the vast and long-lived Xiongnu/Hun Empire that stretched from Kazakhstan in the west to Manchuria in the east. Elements of the northern group of Xiongnu Huns settled in the Altai region in the second and third centuries AD and from there they later in the fourth century emerged into Western Eurasia as conquerors. Wherever they arrived they brought with them a very heterogeneous Inner Eurasian culture that radically altered the culture and destinies of the host population. The Huns were politically sophisticated, highly well organized and in military terms superior to their western and eastern adversaries. They would introduce into Europe a new mode of government, a system of rule that would later be defined as 'feudalism' or proto-feudalism. The Huns, therefore, left an enduring legacy to the Modern World and radically changed the face of the Ancient World across the whole of Eurasia. The history of the Huns and Inner Asia is of critical importance for our understanding of world history. It is about time that the Huns and other Inner Asians are allotted their proper place in human history, as one of the great ancient peoples who changed the world. The emergence of the Huns also began the millennium of virtual Inner Asian monopoly of world power, with minor interludes, until the rise of Western European powers in early modern times. The Huns are the immortal topic of human pioneering spirits!* [Kim 2017, 313-317].

До преди двадесетина години, основно-главно занимание на изследователите от Българистиката беше издирването, анализът и доказването именно като „прабългарски“ на възлизащите към този момент на повече от 700 броя лексикални единици. Понастоящем обаче тази тема изобщо не е актуална, и още по-малко пък, злободневно-актуална, както беше до преди известно време, защото на сегашния си етап на развитие Българистиката вече се сдобила и разполага с немалък по набор и състав корпус от цялостно-свързани текстове и надписи от Евразия през Късната Античност и Ранното Средновековие, благодарение на които е налице една съдържателно много по-пълна и даже завършена фонетико-лексико-граматична представа за генезиса и структурата на българските диалекти и езици. Изключително огромното и съществено значение и роля на всичките тези цялостно-свързани текстове и надписи се състои преди всичко в това, че най-после и в края на краищата стана ясно и се разбра, и то до най-малките подробности и детайли, каква е точно и какво всъщност представлява, колко специфично-характерна, неподражаемо-уникална и самобитно-оригинална е морфолого-синтактичната система на българските езици.

В един достатъчно подробно и многостранно проанализиран и разработен от нас лично вид и начин, въпросните цялостно-свързани текстове и надписи са публикувани разпръснато и поотделно в наши и чуждестранни издания, както и на личния ни сайт и на научната платформа Academia.edu. Това по принцип затруднява твърде много издирването и запознаването с тях, което пък като цяло прави крайно наложително и даже повече от целесъобразно събирането им в една единствена публикация, където те да бъдат представени по-обобщено и популярно-достъпно. Собствено-личното разчитане, превод и компаративистично-etimологичен лексико-граматичен анализ, доказване и описание на някои от по-обемистите прабългарски текстове и надписи в Евразия през Късната Античност и Ранното средновековие изглеждат както следва:

1. Двустипие за племето пугу: През 328 г. държавата с ядрено-водещо племе булгар, кит. *булуоци*, *цзе*, и император Ши Лэ, воюва със съседната държава Ранна Чжао, императорът на която Лю Яо разбива войските на Ши Ле и обсажда близкия околийски град Цзиньон. Ши Лэ иска да отиде на помощ на града, но сановниците му го убеждават да не прави това. Тогава той иска съвет от придворния будистки монах, който в звъна на камбанките на пагодата зачува и предава на езика на императора следното двустипие:

Süčig täligar

Puguy toyudúyar

Словоформата **süčig* „главнокомандващ“ е производно съществително име подлог в изречението във винителен падеж. Основата *sü* „войска, армия“ е китайска по произход; собствено прабългарски е деятелният словообразователен суф. *-či*; прибавен към подлога, акузативният суф. *-g* обозначава само определеност, но не и обект на действието.

Словоформата **täligar* се състои от глаголният корен *täl-* “излизам; тръгвам на война“ и двусъставния суфикс *-igar*, с помощта на който се образува сегашно-бъдеще време. Коренът на този глагол трябва да се свърже с чув. *тул* “поверхност; наружна страна, външна страна“; *туллат-* “покривать“; *тулла* “крытый, с крышкой“; *тулти* “находящийся вне жилища, наружный“; *тулашри* “наружный, внешний“; *тулашэ* “внешность, наружность; лицо“, праб.-унг. *túl* “вне“. Съответствия на този корен в огузотюркските езици например са сттюрк. *таш* “внешний вид, облик; наружная, внешняя сторона“; *таш* “наружный, внешний; верхний“; тур. *diş*, диал. *teş*, *diş*, башк. *тыш*, кирг. *тыс*, уйг. *таш*, алт. диал. *тас*, турф-тюрк. *ташил-* “падать наружу, вываливаться, выходить“ и др. Суфиксът за сегашно-бъдеще време с възможно-предположително значение се състои от причастния суфикс *-ik* и 3 л. ед.ч. на спомогателния глагол *ar*.

Словоформата **Puguy* е собствено съществително име подлог в изречението във винителен падеж. Не само древнокитайските летописи, но и редица проучватели на проблематиката за централноазиатските племена и народи многократно посочват и подчертават, че зад думата *Puguy* в действителност се крие или пък трябва да се има предвид наименованието на племе от състава на хунну/сюнну. Всъщност тъкмо тази дума от древнокитайските летописи е собствено китайската фонотактическа реинтерпретация на първично-основното наименование на прабългарското племе болк, някои от другите форми на което име в китайския език са например *бугу*, *буку*, *боку*, *Vulugu*, *Bukot*, *b'uək-kuət* и др.

По принцип, поради големите структурно-типологически различия между китайския език от една страна и тюркските и иранските езици от друга, то думите и имената от последните, при преминаването и заемането си в китайския език се подлагат на фонетични промени, които ги видоизменят почти до неузнаваемост. Независимо от това и тук се наблюдават определени закономерности, които позволяват на основата на фонотактически интерпретираните и модифицирани в китайския език думи и имена да се възстановят техните тюркски или ирански прототипове. Специално едносричните етноними с двуконсонантен изглас *тюрк* и *согд*, заемайки се в китайския език, се реструктурират в двусрични, като за образуването на втората сричка към крайната съгласна се прибавя гласна и се получават съответно формите *тукю* и *судэ*. Видно особено добре от втория пример, когато първата гласна е закръглена широка, тя се и стеснява до съответната й тясна гласна. Именно поради това и широко известният от древнокитайските летописи етним *пугу* като наименование на племе от състава на хунну/сюнну очевидно-безспорно е прабългарският етним **болк* с неговия собствено-специфичен произход, разпространение и употреба.

Словоформата **toyudúyar* се състои от глаголният корен *toyu-* “удрям, бия; побеждавам“ и двусъставния суфикс *-tuyar*, с помощта на който се образува минало несвършено време, равнозначно и на бъдеще в миналото. Коренът на глагола трябва да се свърже със севернодунавското (X в.) праб. *dyuč-*, паралелите и съответствията на което само в някои от историческите тюркски езици например е сттюрк. *toqi-* “бить, ударять, стучать; вбивать,

вколачива; битя, стуча; кова, выковыва; класть; устанавлива, воздвигать”, пак стюрк. *токыт*- “велеть вырѣзати; поставити”, стуйг. *тогы*- “стучать”, стузбек. *тогун*- “бить себя”, стогуз. *токи*- “бия някого; чукам по нещю; удрям, изковавам, правя; тъка”. Суфиксът за минало несвършено време се състои от страдателното минало причастие на *-ту-* и 3 л. ед.ч. на спомагателния глагол *ar-* с резултативно-завършено значение. Тук страдателното причастие неутрализира преходната семантика на глагола, подобно на вече лексикализираните турски минали причастия *bildik, tanidik* “знакомый”. Като цяло миналото несвършено време се транспозитира от времето на предходния глагол спрямо допълнителен ориентационен момент в бъдещето и се превръща в предварително бъдеще време. Затова двустийшието за племето пугу се превежда по следния начин [Добрев 2017а, 299-406]:

*Ако главнокомандващият тръгне на война,
Племето пугу ще бъде победено.*

2. Надписи на князете и каганите на племето оногури: Непосредствено след Новата ера редица колена от основно-главните български племена и народи, мигрирайки през Средна Азия, основават по нейното протежение от изток на запад империи, държави и княжества. Това преди всичко са хионитите, самоназванието на които е *хунк-хунгари*, но по-известен, пък даже и най-широко разпространен е полученият по пътя и на основата на западнотюркиска фонотактична интерпретация и адаптация етноним *оногури*, осмислен като състоящ се от *он* „десет“ и пак прабългарския етноним *огур* като наименование на друго българско племе, сиреч „десет огури“ [Добрев 2020, 55-59]:

Šad-e Hunog tang Монета на княза на хуног

Šad-e Hunug tang Монета на княза на хунуг

Šad-e Turkan tang Монета на княза на тюрките

Dyabqu-e Turkan Князът на тюрките

Kagan-e Turkan Каганът на тюрките

Šad-e Hungor Turkan Князът на тюрките хунгори

Šad-e Hunog Turkan Князът на тюрките хуног

Šadiq-e Turkan Князът на тюрките

Hunoh-e Aq tegin Князът на белите хунох

Thär-ö Turgî Athrih Господарят на тюрките Асрих

Thär-ö Turgeş Abdullah Господарят на тюргеишите Абдуллах

Šadiq-e Ürüñgeşok Князът на Юрюнгешок

Thär-ö Turgeş Nezzak Господарят на тюргеишите Неззак

Thär-ö Turgeş Halithkan Господарят на тюргеишите хан Халиф

Thär-ö Turgeş Bälhir Господарят на тюргеишите Бялхир

Šadiq-e Pukara Князът на Бухара

Hunog šad iqüi ašuk hum Купата, от която да се храни князът на хуног

3. Надпис на хан Денгиз: След смъртта на отравения от ромеите Атилла, синовете му Денгиз и Ернак влизат в конфликт с посочения за наследник техен брат Елак и разделени, те са разгромени в битката при Недао през 454 г. Разбивайки българите на Балканите и излагайки в столицата си за всенародно поругание кървавата отрязана глава на хан Денгиз, ромеите напразно си въобразяват, че са отмъстени за всичко сторено им от неговия баща и че този варварски народ никога повече няма да се появи по техните земи. Всъщност, оцелели и съхранили се като цяло от тази невъобразима касапница, по-голямата част от крайдунавските български родове и племена, с цялото си имущество и добитък, много от тях под ръководството на нови старейшини и ханове, съвсем спокойно и организирано се изтеглят отвъд Днепър, а впоследствие и отвъд Урал. Именно поради това в сегашната Пермска област, в погребението на прабългарски хан първи или втори наследник на хан Денгиз, е намерено и неговото блюдо за хранене с уникално-безценен хорезмографичен надпис на автентичен прабългарски език.

Надписът на хан Денгиз е нанесен на хорезмийска графика върху изящно изработено от позлатено сребро в сасанидо-персийски стил блюдо за хранене. Видно особено добре от издълбаната в началото на надписа ефталитски тамга, това блюдо за хранене ханът най-вероятно получава като подарък от някой ефталитски княз от областта на Хорезъм по времето, когато е на Кавказ, защото е много добре известно, че Атилла обикновено практикува да изпраща за известно време някой от синовете си там с изпълнението на конкретна задача или пък за да надзирава подвластните му племена. И като втора, макар и по-малко вероятна възможност, Атилла назначава княз Денгиз за главнокомандващ на българската войска при планирания от него боен поход към Източна Мала Азия и Предна Азия, каквито тя е провеждала и преди това:

Küneg Dengiz jikü käse! Kižü, šox-šox saxyngil, gür Täñrig!

В този надпис княз Денгиз е титулован чрез китайската по произход прабългарска титла **kün* „княз“ от сркит. *kün*, съвр. *jün* „государь, владетельный князь, сюзерен, глава, правитель, владяка“ [Шервашидзе 2015, 64], оформена чрез собствено българския винителен падеж *-eg*, прибавен към определението на подлога; словоформата *jikü* е бъдещо причастие, образувано чрез суф. *-ik* от основата на гл. *ji-* „ям, храня се“ и към което е прибавен субстантивно-притежателният суф. *-ü*, който в своята служебно-синтактична функция свързва причастие и неговия квазиподлог в едно единно синтактично цяло; нарицателното съществително име *käse* „чаша; купа за хранене“ е с персийски произход; пак с персийски произход е оформеното чрез собствено българския звателен падеж *-ü* нарицателно съществително име *kiž* „лице; човек, човече“; количественото наречие *šox-šox* „много“ е собствено прабългарско развитие от тюрк. **čok* под действието на съответната етимологична фонетична промяна; чрез суфикса *-ñil* за повелително наклонение 2 л. мн.ч. е оформен възвратният гл. *saxuñ-* „боя се, опасявам се; пазя се, страхувам се“, срещу тур. *sakinmak*; прилагателното име *gür* „могъщ, силен“ е в сказуемна позиция спрямо подлога собственото съществително име *Täñrig*, което също така е оформено чрез суфикса за звателен падеж *-g*. По силата на всичко това преводът на надписа на хан Денгиз получава следния вид [Добрев 2005, 406-408]:

Блюдото, от което да се храни княз Денгиз!

Човече, бой се много от Него, могъщ е Тангра!

4. Надпис на римския император Аеций: Надписът е издълбан хоризонтално с тънко острие върху лентата над веждите на шлема на хан Денгиз, сина на Атилла. Този безценен шлем, изработен от позлатен бронз и инкрустиран с бисери и скъпоценни камъни, най-вероятно му е подарен непосредствено след кончината на Атилла от неговия най-напред много добър приятел, римския император Аеций, в началото верен и напълно лоялен съюзник и съратник в европейската геополитика и на когото той дълго време е и най-великодушен благодетел, но недълго след това пък и негов най-яръстен противник и смъртен враг, който обаче така и не успява да го победи в битката на Каталунските полета, защото тя завършва без ничия победа или по-точно, наравно. С този шлем хан Денгиз се бие най-вероятно или в съдбовно-злополучната за българите Битка при Недао, известна повече като Первая гото-гуннская война, или пък много малко по-вероятно, в поредицата от битки, известни най-вече като Вторая готско-гуннская война, прераснала вече към края си в най-жестоко-банален геноцид над българите в Европа:

ΔΙΖΖΩΝ ΥΓΙΕΝΩΝ ΦΟΡΙ ΑΥΕΙΤΟΥ ΕΡΓΟΝ ΓοΚ Α Γρ ΙΒ

Денгиз, със здраве носи нататък делото на Княза

Година: Гок (Глиган) Месец: Алем (Начален)

По гръцки: Индикт Бета

През младежките си години, Аеций е заложник в двора на Ругилла, а тогава Атилла все още е княз, затова така той го е запомнил и свикнал да го нарича, дори и след като Атилла става каган (император). Прабългарската престижно-почетна титла *avut*, гръц. *αυειτ*, е

известна като първа съставна част на името *Авитохол* от Именника на българските ханове. Тук това име е епоним, т.е. обозначава не само конкретно лице, но и отрязка от време, по протежението на който назад царуват и други ханове от рода Дуло [Москов 1988, 144-175]:

ѲВИТОХОЛЪ ЖИТЬ ЛѢТЬ Т.

РОДЪ ЕМОУ ДОУЛО,

А ЛѢТЬ ЕМОУ ДИЛОМЪ ТВИРЕМЪ

Авитохол живя години триста,

родът негов е Дуло,

а годината му е Змия, месец Девети.

Престижно-почетната титла *авит* е много стара, източноиранска, най-вероятно от скито-сарматски тип, заемка в прабългарските диалекти и езици от времето преди Новата ера, когато прабългарите все още са в Централна Азия и техни най-близки съседни са източните иранци усуну. Нейна основа е иран. **pati-*, „господин”, стир. *paitiṣ* „Herr”, а съответствието ѝ в авестийския език е *paiti-* „lord, husband; a leader; (pref.) towards, against, back; (prep.) to, upon, for, with. В средноиранските езици, архетипът на тази титла е представен и продължен от партския непродуктивен суф. *-pat/-bed/-byd* в нарсим *dīzpat* „начальник крепости” и личим *Andarbed*; от бактрийския предл. *pido* [*pəd*], от което е и мундж. *puē*, но и от суфикса за длъжност, с който са образувани *asbarobido* „начальник кавалерии”, *zēnobido* „начальник арсенала”; самостоятелно-отделно от срперс. *pati/pet* „предводител, военачалник; върховен жрец”, откъдето е пехл. *pat*, но и ефт. *bid* “commander”; също и от суф. *-bed/-byd/-pat* в нарсим *darīgbed* „дворцовый начальник”, *hērbed*, *hērpat* „жрец; глава религиозной школы”, но и *magupat* „верховный жрец”, от което пък е перс. *mōbad*, арм. *mogpet*, а чрез изпадане и съкращаване на средната част, и дворцовата титла *маготин*, от времето на цар Симеон (893-927); *spāhbed*, *spāhpat* „военачалник”, от което пък е и перс. *sipāhbad*; парт. *aspbed* (older *asppat* from OIr. **aspapati-*) „master of horses, chief of cavalry”, откъдето е ефт. *dapirpat* „head of chancellery”, арм. *hazaranet* от иранското по произход *хазара* “хиляда”, т.е. “хилядник”; тук е и арм. *aspet* „coronator” от стперс. **viθa/visapati* „head of the clan”; сасанд. *'sppt*, парт. *'sppty*, откъдето е гръц. *aspabides* [Добрев 2004, 73-77; ~*~2015, 87-88].

При датировката на надписа на шлема на хан Денгиз, за посочване на календарно-цикловата година, се използва не дунавскобългарското *докс* „прасе, глиган, а източноиранското по произход праб. **gok* „прасе; свиня; глиган”. Обяснението на това може би е най-напред в разликата във времето спрямо Именника на българските ханове, а така също и в това, че родът на Атилла все пак е от друго коляно на рода Дуло. Потвърждението на тази пределно кратка, но много вярна и точна етимология е в съвременното българско междуметие *гъци-гъци*, с което обикновено се привикват единствено прасетата. По подобен начин, и в монголския дванадесетгодишен циклов календар, както и в производните от него тюркски календари, последната година е обозначена чрез източноиранската заемка *Ĝaqai*, съвр. *гахай* „свинья”. В монголския календар обаче има още такива години като *Ūker* и *Taulai*, които в монголските езици са прабългаризми, следователно този календар е заимстван от българите и е по-късно развитие на прабългарския, докато монголският шестдесетгодишен циклов календар очевидно е зает пряко от китайците. От своя страна, праб. *gok* < изтир. **xug*, осет. *xu* „свинья; кабан”, афг. *xūg*, ишк., ягн. *xug* „свинья”, сакс. *hva-*, срперс. *xūk/xūg*, дар. *xūk*, тадж., перс. *xuk* „свинья”, авест. *hū-* < ир. **hū-ka-*, ие. **su-* „свинья” < **sū-* „рожать” [Добрев 2017, 151-154].

Пак при датировката на надписа, за посочване на месеца се използва известният и от Именника на българските ханове прабългарски хрононим **алем**, *élém*, който има за основа тюрк. **alīn* „преден, начален”, тъждествено и на бълг. **alīn*. Вече на българска езикова почва, крайната съгласна от суф. **-iŋ/-iŋ*, се преобразува в звука *-m*, съгласно специфично българската, характерна и за съвременния чувашки език, етимологична фонетична промяна *-ŋ > m*, по силата на която се стига също така и до срвек. чув. *weçim* „трети” от тюрк. **üçin*;

belim „пети” от тюрк. **bēlij*; чув. ум „впереди, перед; грудь; нагрудная часть одежды”, тур. *ön* „предна част, предница; пред” от тюрк. **ön* [Добрев 2007, 315-334].

5. Епитафия на княза на хоните на Кавказ: На основата на транслитерацията **hwn' b(a)h j d(w)qj** [Турчанинов 1971, 81-82] трябва да се изведе транскрипцията **hon bāhi doqi**, където етнонимът *hon* е локално-местна модификация на самоназванието на основно-главното българско племе хунк-хунгар; нарицателното съществително име *bāh* „княз“ е китайско по произход и посредством субстантивно-притежателното окончание 3 л. ед. ч. *-i* се свързва в единно синтактично цяло с предното съществително име, така че се получава значението „князът на хоните“; нарицателното съществително име *doq* „погребение чрез кремация“ е индоиранско по произход и посредством субстантивно-притежателното окончание 3 л. ед. ч. *-i* се свързва в единно синтактично цяло с предното съществително име, така че се получава значението „погребение чрез кремация на княза“, поради което целият рунически надпис следва да се преведе като *Погребение чрез кремация на княза на хоните*.

6. Стенен надпис молитва към Тангра: Този надпис е нанесен на стената на скалния манастир край Мурфатлар, днес в Румъния. Той се разчита отляво надясно, при което се получава транскрипцията **byaryahām tongre**. Тук последователно е получено от глагола *byar-* „давам; дължа“ чрез суф. *-yah* бъдещо причастие *byaryah* „грешен“, буквално „имамам/трябва да давам, длъжник съм“, към което е прибавен спомагателният глагол 1 л. ед. ч. *-ām* „съм“; индоиранският по произход теоним в звателен падеж *tongre*, първата гласна на който е закръглена съгласно фонетичните закони на местния диалект, така че се стига и до превода *Грешен съм, Тангра* [Добрев 2011, 197].

7. Граничен надпис на хан Аспарух: Изложеният в Археологическия музей във Варна каменен блок от с. Бяла, Варненско, върху който тамгата на рода Дуло е издълбана между две рунически букви, безспорно е бил вграден в тукашния вал с изглед към морето. Този вал е последният и най-южният, който хан Аспарух изгражда, не само за да защити младата си държава, но и за да покаже, че именно тук е нейната южна граница. И наистина, двете рунически букви се разчитат като *āl* „държава, страна; племе, народ“, а целият надпис съответно се превежда като *Държавата на Дуло* [Добрев 2019, 63].

8. Надпис по чашите и ритона на хан Аспарух: От чуждестранните проучватели на руническите надписи по съдовете от златното съкровище от Наги Сент-Миклош най-много до решението на проблема се доближава проф. Talât Tekin [1987, 30-34], който за общия на пет от съдовете от златното съкровище от Наги Сент-Миклош надписи предлага следното разчитане отляво надясно и превод: **Asparuq içu ayak.** - *Asparuq'un içki kadehi.* - *Чашата за напитки на Аспарух*. Но подобно разчитане и превод предполага, че освен тези златни купи и чаши за напитки, хан Аспарух притежава и ползва още и неясно какъв брой чаши, които обаче не са за напитки, а неясно за какво точно.

Всъщност и този рунически надпис се разчита отдясно наляво, в резултат на което се получава сега и тук обърната по посока транслитерация във вида **i.s.o.r.u.k-č.u.v.g**, а като се има предвид и графически „закодираната“ в нея прабългарска лексико-морфологична структура, пак обърнатата отдясно наляво транскрипция се очертава като **isporuk ičuvigi**. Тук антропонимът *İspor* е първоначално-основното име на хан Аспарух; *-uk* - прабългарският винителен падеж, който придава определеност на личното име; *ič-* коренът на глагола с българско съответствие „пия“; *-uvig* – функционално-словообразователен суфикс за образуване на бъдещо причастие, което в случая се субстантивира и придава значението „това, от което той да пие“; притежателното окончание 3 л. ед.ч. *-i* свързва причастиято с личното име квазиподлог, така че под получената след превода форма пожелателно изречение *Да пие Аспарух*, всъщност трябва да се има предвид и да се подразбира, че това е чашата, от която да пие Аспарух [Добрев 2021, 15-16].

9. Надпис върху блюдото за хранене на хан Аспарух: Специално за Надпис № 8 проф. Talât Tekin [1987, 30-34] предлага следното разчитане отляво надясно и превод: **Buylo. (veya Buylo) Çob(a)n. İçurği. (a)y(a)k.** - *Has (saraya mensup) Buylo Çoban (in) içki kadehi.* - *Чашата за напитки на придворния боил Чобан.* Не е възможно обаче този надпис да се отнася за „чаша за напитки“, когато това в действителност е едно изящно изработено и украсено блюдо за хранене, при което от двете страни и на места между руническите букви са нанесени християнски кръстчета, които така и си остават необяснени, а освен това необяснена като морфология е и думата *içurği*, за която не са налице никакви основания да се превежда като *içki* „питие, напитка“.

Княз Борис Кръстител нарежда между „поганските“ вече прабългарски рунически букви да се нанесат кръстчета, за да бъде по такъв начин блюдото осветено и да избегне горчивата съдба на многото унищожени, изгорени, претопени или разрушени след Светото Кръщение прабългарски храмове, сгради, рунически писмени паметници, артефакти и др.

Разчетен отляво надясно, Надпис № 8 трябва да се транслитерира във вида **i.s.p.o.b.o.t.o.y.i.u.g.i.k.y.a.s.ä**, но да се транскрибира като **ispor boto yiugi kyasä**, където *İspor* е първично-основното име на хан Аспарух; *boto* е регионално-темпорално лабиализираният вариант на персийската по произход престижно-почетна титла в звателен падеж *bat* „княз“; *yiugi* е лабиализиран вариант с притежателно окончание 3 л. ед.ч. на бъдещо причастие на глагола *yi-* „ям, храня се“ и пак персийското по произход *kyasä* „блюдо за хранене“, цялото изречение следва да се преведе като *Блюдото, от което да се храни княз Аспарух.* Доколкото тук хан Аспарух е титулован като княз, може да се допусне, че това блюдо за хранене му е подарено от хан Кубрат и е изработено в златарското ателие при неговия двор [Добрев 2005, 445; Добрев 2021, 16-17].

10. Епитафия на Кърчи: Надпис върху погребална урна с кирилски и рунически букви от с. Гарван, Силистренско [Въжарова 1976, 16] и с транслитерация **къги билиг аџ.џк**, където *къги* е местно-диалектна форма на мъжкото лично име *Кърчи*, образувано на основата на средноперсийското по произход съществително име *курчи* „железар; ковач“, *билиг* „гроб; погребална урна“, *аџ.џк* е руническата форма на словоформата *aḡāžāk*, която е 1 л. мн.ч. на желателно-бъдеще време на глагола *aḡ-* „поменавам, споменавам“. Поради това транскрипцията на надписа придобива вида **Кърчи билиг аḡāžāk** и се превежда като *Гробът на Кърчи, да го поменем!* [Добрев 2021, 17].

11. Епитафия на старейшина Джугутур: Транслитерацията **Žyut(u)r (e)kž belüg tiketüki ž(a)l (e)ki kiž oj(u)w [= kiže ojuw] ojd(uq)** [Байчоров 1989, 168-174] е много добра основа за транскрипцията **Žuyutur koža belüg tikettüki žal ežki ojum**, където *Žuyutur* е мъжко лично име, *koža* „старейшина“, *belüg* „гроб; надгробен камък“, *tikettük* е минало причастие в причинителен залог от глагола *tik-* „побивам, изправлям, поставям“, притежателното окончание 3 л. ед.ч. *-i* в края на което служи да свърже логико-семантически причастieto и съществителното име *belüg*, но синтактически, причастieto и определяемото съществително име *žal* „година“, *ežki* Козирог, *ojum* „месец десети“, така че преводът на цялото добива вида *Надгробният камък на старейшина Джугутур, годината, когато той беше поставен, е Козирог, м. Десети* [Добрев 2021, 17].

12. Епитафия на княз Йогюн: Транслитерацията **Ёгънбех (= Ёгюнбех) б(е)люгъ (=белюг) д'огъ (э)ни (э)ш ойушт(у)къ. Ижден эл (о)л** [Байчоров 1989, 174-178] дава основание да се предложи транскрипцията **Ёгюнбех белюг д'огъ эни эш ойуштукъ. Ижден ал ол**, където *Ёгюн* е мъжко лично име с постпозитивно определение престижно-почетната титла *бех* „княз“, *белюг* „надгробен камък“, *д'огъ* „погребение чрез кремация“, *эни* „нов“, *эш* „другар“, глаголят *ойушт-* „нагласям, придавам, намирам“ е в причинителен залог, словоизменителният суфикс *-тукъ* е 1 л. мн.ч. на свидетелско минало свършено време, т.е. „ние намерихме“, източноиранският по произход теоним *Ижден* - Бог, следлогът *ал* „пред“, после е в употреба 2 л. ед.ч. повелително наклонение на глагола *ол-* „бъди,

застани“ или преводът като цяло е *Надгробен камък на погребението чрез кремация на княз Йогюн, ние ти намерихме нов другар, застани пред Бога* [Добрев 2021, 18].

13. Надпис върху стомна: На основата на транслитерацията **anar хаҭан'ин дӟ.рем βⁿ** [Левитская 1976, 71; Hosszú 2013, 119] може да се изведе транскрипция във вида **Аҭар хаҭан'ин жебриубен**, където *Аҭар* е мъжко лично име; *хаҭан* е най-високата длъжностно-рангова титла в българските държави; *-in* е родителен падеж, който посредством притежателното окончание 3 л. ед.ч. *-i* свързва в двустранно-координативно субстантивно словосъчетание тази дума с идващото след това съществително име *жебир* „стомна“, при което тясната гласна *-i* във втората сричка закономерно изпада; сонорната съгласна *-y* е съединителна и *-ben* е 1 л. ед. ч. на спомагателния глагол *съм*, така че това просто изречение следва да се преведе като *Аз съм стомната на хаҭан Аҭар* [Добрев 2021, 18].

14. Надпис върху монета: Транслитерацията **ʃᵃᵃ** [Hosszú 2013, 173-174] като надпис върху монета позволява да се състави транскрипцията **šad**, което е длъжностно-ранговата титла *šad* „княз“ и поради това надписът следва да се преведе като *Княза*, т.е. това е князът, който сече монетите от намереното съкровище [Добрев 2021, 18].

15. Надпис на Биджигир: Надписът е издълбан на стената на българската крепост Хумара на Кавказ. На основата на транслитерацията **tʰɣ¹¹s dʒ²pdi bʰtʃigir** [Hosszú 2013, 175-176] може да се изведе транскрипция във вида **туҭласини жапди Биҭигир**, където най-напред стои гръцкото по произход съществително име *туҭла* „тухла“; *-si-* е притежателното окончание 3 л. ед.ч., което придава значението „нейните, на крепостта (тухли)“; *-n-* е съединителна съгласна; *-i* е винителен падеж, който придава определеност на обозначения чрез основата обект; *жапди* е 3 л. ед.ч. на свидетелското минало свършено време на глагола *жап-* „правя“; *Биҭигир* е мъжко лично име, образувано на основата на китайското по произход съществително име *биҭиг* „буква; писмо“ с помощта на персийската по произход деятелна наставка *-gir*, т.е. буквално „буквознаец, писар“ или цялото в превод *Тухлите ги направи Биджигир* [Добрев 2021, 18-19].

16. Надпис на княз Йоз: Въз основа на транслитерацията **ᶤᵃ tʰg¹n dʒ²ratʰi** [Hosszú 2013, 176-177] може да се възстанови транскрипцията **Öz tegin žaratti**, където *Öz* е личното име на носителя на длъжностно-ранговата титла *tegin* „княз“; *žaratti* е 3 л. ед.ч. на свидетелското минало свършено време на глагола *žarat-* „градя, строя; правя, създавам“, поради което като цяло се стига до превода *Това го построи княз Йоз*.

17. Надпис на чур Менг: Транслитерацията във вида **Джгугут(у)р юч(е)м(и)г Менгчур** (э)л(и)нче ур бит и ёгиг(е)н [Байчоров 1989, 183] позволява да се възстанови транскрипцията **Джугутур ючемингин чур Менг элинче ур битиг ёгиген**, където *Джугутур* - *Козирог, ючемингин* „през месец трети“ е наречие за време, образувано с помощта на суфикса *-ингин* на основата на редното числително име *ючем* „трети“, *Менг* е мъжко лично име, *чур* е престижно-почетна титла, приблизително равна на *юнак, герой, элинче* е дателен падеж на приелото притежателно окончание 3 л. ед.ч. съществително име *эл* „държава, страна“, между които е съединителната съгласна *-n*, глаголят *ур-* „удрям; изписвам, нанасям, оставям“ по подразбиране приема суфикса за свидетелско минало свършено време *-ген* на следващия глагол, съществителното име *битиг* „надпис“, глаголят *ёги-* „отправлям възхвала“ е в образуваното посредством темпоралния суф. *-ген* свидетелско минало свършено време, поради което цялото изречение следва да се преведе като *През месец Трети на година Козирог, чур Менг остави надпис и отправи възхвала към своята държава*.

18. Надпис на бахадур Эгинч: Транслитерацията **(Э)г(и)нч бенгд'(у)р (Э)л(и)нче гьу юм ёг(и)г(е)н** [Байчоров 1989, 181] предполага транскрипцията **Эгинч бенгд'ур элинче угьу юм ёгиген**, където *Эгинч* е мъжко лично име, определено от източноиранската по произход престижно-почетна титла *бенгд'ур* „бахадур“, съществителното име *эл* „страна,

държава“ е в направително-дателен падеж на *-че*, който посредством съединителната съгласна *-н-* се свързва с предходното притежателно окончание 3 лице единствено число *-и-*, после идва инфинитивът на глагола *угъу* „чета; почитам, отдавам почит“, който по подразбиране приема модално-темпоралното окончание за свидетелско минало свършено време *-ген* на следващия глагол, двата глагола се свързват посредством персийския по произход съчинителен съюз *юм „и“*, след който идва глаголът *ѐги-* „хваля, отдавам възхвала“, поради което цялото изречение се превежда като *Бахадур Эгинч отдаде почит и възхвала на своята държава*.

19. Резолюция на хазарския наместник в Киев: Транслитерацията *ouđiq il'k* [Hosszú 2013, 187-189] позволява възстановяването на транскрипцията **Ogidik Ilik**, където *ogi-* е коренът на глагола със значение „чета“; *-duk* е функционално-словообразователен суфикс за образуване на безлично минало причастие, определяемото на което е пропуснатата в случая дума „писмо“, така че значението на причастиято се реализира във вида „прочетено“; *ilik* е длъжностно-рангова титла със значение „наместник, вице-губернатор“, поради което преводът на целия израз е *Прочетено, Наместник*. Тази резолюция на българо-хазарска руника, през първата половина на X в. поставя в долния ляв ъгъл на изпратеното му писмо на еврейски език наместникът на българо-хазарската община в Киев.

20. Надпис на ковашко духало: Не само транслитерацията *fufne:k* [Hosszú 2013, 203-204], но и видът и същността на артефакта са предпоставка за транскрипцията **pufnek**, където е глаголът *puf-* „духам“, на основата на който с помощта на словообразователния суфикс *-nek* със значението „средство, оръдие за осъществяването на действието, обозначено чрез основата“ се получава съответната лексема със значението и съответно превода *Духало*. Очевидно, това духало е изработено и изпечено в близката грънчарска работилница за съседната ковачница и за да не се сгреша нещо, грънчарят е сметнал за необходимо и да го надпише.

21. Надпис обръщение към Дева Мария: Транслитерацията *'me: fioy t'n^ekyd* [Hosszú 2013, 204-208] предполага транскрипцията **Amme buj ten kud**, където *Amme* е звателен падеж на съществителното име *amma* „майка“, *buj* „това; ето“, *ten* „твой“, *kud* „син“, следователно преводът е широко известният и разпространен евангелски израз обръщение към Дева Мария *Майко, ето го твоят син*.

22. Надпис към портрет в църква: От транслитерацията *pa:l pɔp* [Hosszú 2013, 215] следва транскрипцията **Paul pap**, което в превод дава *Отец Павел*.

23. Надпис към фреска в църква: Транслитерацията *pcɔiʃtn* [Hosszú 2013, 233] допуска транскрипцията **Aka Išten**, където е съществителното име *aka* „баща, отец“, а източноиранският по произход теоним *Išten* отговаря на християнския теоним *Бог*, така че преводът на цялото подчинително субстантивно-субстантивно словосъчетание е *Бог Отец*.

24. Строителен надпис: На основата на транслитерацията *ma:ty*a:f ja:nof ʃc*a:n kova:tʃ tʃina:ltk ma:tya:ʃmefter grglmeftr tʃina:lta:k* [Hosszú 2013, 229-230] може да се възстанови транскрипцията **Matyash Yanosh Žan Kovač činaldyk Matyash master Girgor master činaldyk**, където *Matyash Yanosh* и *Žan Kovač* са лични и фамилни имена, следва глаголът *činal-* „правя, строя“, словоизменителният суфикс за свидетелско минало време 1 л. мн.ч. *-dyk*, мъжките лични имена *Matyash* и *Girgor*, носителите на които са майстори строители и отново глаголът *činaldyk*, поради което се получава преводът *Това го построихме ние Матиаш Янош и Жан Ковач, както и майстор Матиаш, и майстор Григор*.

25. Надпис съобщение от Бонихай: От транслитерацията *kɔratʃɔŋ elø:t i:rtɔ vɔlɔ ʃemje:n fɔlva:n lɔkta:bɔn az feje:r niko: mellet miha:λ boŋhɔi i:rtɔ idɛ 1627* [Hosszú 2013, 238] може да се изведе транскрипцията **Karačon elöt irtävali Šemyen falvan olaktayban az Fejer Niko mellet. Mihael Bonihay irtäyidi**, където са хронимът *Karačon* - *Коледа*, унгарският по произход следлог *elöt* „преди“, образуваното чрез словоизменителния суфикс *-avalī* наложително минало несвършено време на глагола *irt-* „пиша“, селищното име

Šemyen, географският термин *falvan* „село“, към който е прибавен унгарският местен падеж *-n*, образуваното с помощта на функционално-словообразователния суфикс *-tauban* деепричастие на глагола *olak-* „седа, стоя, намирам се“, т.е. „докато се намираше“, *az(?)*, селищното име *Fejer Niko*, унгарският по произход следлог *mellet* „близо“, мъжкото лично и фамилно име *Mihael Bonihay*, образуваното чрез словоизменителния суфикс *-äyidi* свидетелско минало свършено време на глагола *irt-* „пиша“, по силата на което като цяло този текст следва да се преведе като *Той трябваше да пише преди Коледа, още докато се намираше в село Шемьен, близо до Фейер Нико. Това написа Михаел Бонихай.*

26. Откъс от частно писмо: Въз основа на транслитерацията **zbt asonj kristusnak o: nηηja:nok ve:r serint vpolo:** [Hosszú 2013, 239-240] може да се възстанови транскрипцията **Elizabet assoni Kristusnak ännyanäk vir serint vālou**, където са женското лично име *Elizabet*, аланската по произход престижно-почетна титла *assoni* „госпожа“, мъжкото лично име *Kristus*, към което е прибавен унгарският суфикс за родителен падеж *-nak*, нарицателното съществително име *ännya* „майка“, оформено със суфикса за родителен падеж *-näk*, числителното име *vir* „едно“ в неговата вторично-допълнителна функция на неопределителен член, нарицателното съществително име *serint* „роднина“, 3 л. ед.ч. на свидетелско минало свършено време на спомагателния глагол *vālou* „беше“, поради което като цяло се получава преводът *Госпожа Елизабет беше роднина на майката на Кристус.*

27. Стенен надпис от Мурфатлар: Нанесеният с кирилски и рунически букви стенен надпис от Мурфатлар позволява транскрипцията **тѣтѣ мѣ**, където е прабългарското по произход нарицателно съществително име **тѣтѣ**, образувано от своя страна на основата на индоиранското нарицателно съществително име *ata* „баща, отец“ и съкратеното до формата **мѣ** прабългарско лично местоимение 1 л. мн.ч. **mir* „ние“, именно поради което като цяло се получава преводът *Отче наши.*

28. Безименна епитафия: Транслитерацията и преводът **D'ou ž(e)r** „поминално место“ [Байчоров 1989, 231] дават основание за възстановяване на транскрипцията **D'ou žer**, където е нарицателното съществително име *dox* „погребение чрез кремация“ и нарицателното съществително име *žer* „място“, поради което тук трябва да се преведе като *Място на погребение чрез кремация.*

29. Епитафия на Съюю: Транслитерацията и преводът **Söyü [= sögü] d'(o)χ(i)z(i)χ d'(e)r** „Место поминания Сөгю“ [Байчоров 1989, 231] дават основание за възстановяване на транскрипцията **Söyü d'ou ižix d'er** където е мъжкото лично име *Söyü*, нарицателното съществително име *d'ou* „погребение чрез кремация“, прилагателното име *ižix* „свят, свети“ и нарицателното съществително име *žer* „място“, следователно се получава преводът *Място на погребение чрез света кремация на Съюю.*

30. Епитафия на Шивенеш: Транслитерацията и преводът **D'(o)χ(i)š(i)w en (e)š m(en) (Ö)g Bq(a) / ul(u)m a bökmöt(i)m uj... / (e)r(en) (a)z (a)j(iriti)m.** „Поминалний дом (лежбище)-святилище. Я, ЁгБкъ(а), / сыном своим (о горе!) не наслаждался, о, / от мужественных азов отдел(ился) я“ [Байчоров 1989, 239] дават възможност да се възстанови транскрипцията **D'ou-i Šiwenešmen Öne Baga uluma bökmetim uj... eren-azdan ajiriltim**, където са нарицателното съществително име *d'ou* „погребение чрез кремация“, съединителната съгласна в иранския изафет *-i*, мъжкото лично име *Šiweneš*, *-men* - 1 л. ед.ч. сегашно време на спомагателния глагол *съм*, буквално *Аз съм погребението чрез кремация на...*, мъжкото лично име *Öne* със заднопоставената престижно-почетна титла *Baga*, нарицателното съществително име *ul* „син“, притежателното окончание 1 л. ед.ч. *-um*, равно на „мой, свой“, словоизменителният суфикс за дателен падеж *-a*, който се управлява от идващия след него глагол *bök-* „радвам се“, в отрицателна форма и 1 л. ед.ч. на свидетелско минало свършено време *bökmetim* „не се порадвах, не можах да се порадвам“, междуметието *uj* „ох, о-о-о“, нарицателното съществително име в персийско множествено число *eren* „мъже; юнаци“, свързано посредством съединителната гласна *-i* в ирански изафет с

нарицателното съществително име *az* „алан, ас“, словоизменителният суфикс за отделителен падеж *-dan*, който се управлява от глагола в 1 л. ед.ч. на свидетелско минало свършено време на глагола *ajiril-* „отделям се, напускам“, по силата на което като цяло се получава преводът *Погребение чрез кремация на Шивенеш, не можях да се насладя на сина си Йонге-бага, о-о-о, напуснах аз юнаците алани.*

31. Надпис върху монета на каган Чал: На основата на транслитерацията **kGIŠA. ČAI. kAn². Wr¹t¹GI. AMGI kAn² t²GIr¹ M. kWCr²GI. j² At¹. IA** и фонетичната транскрипция **əkGi-šâ . âč-əl. kĭn. ur-tâGi (~ uâr-tâGi). emâGi kĭn tâGirâ-m. köč-râGi (~ kâwâč-râGi) iĭt. Iĭ** [Тишин 2017, 428-439] може да се възстанови транскрипцията **Añišă Čal kaghan urtegi imeq Kan Tăñirem köčregi atla**, където е прилагателното име *añišă* „премъдър“, мъжкото лично име *Čal*, най-високата длъжностно-рангова титла *kaghan*, минало-свършеното причастие *urteg* „който е отсечен“, образувано от глагола *ur-* „удрям, бия; сека“ и функционално-словообразователния суфикс *-teg*, към който е прибавено притежателното окончание 3 л. ед.ч. *-i*, нарицателното съществително име *-im* „знак, белег; монета“, към което е прибавен словоизменителният суфикс за винителен падеж *-eq*, който в случая придава определеност на подлога, престижно-почетната титла *Kan*, обикновено представяна чрез формата *xan*, индоиранският по произход прабългарски теоним *Tăñir*, към който е прибавено притежателното окончание 1 л. ед.ч. *-em* „мой, свой“, прилагателното име *köčregi* „силен, всемогъщ“, нарицателното съществително име *at* „име, название, наименование, и следлогът *-la* „със, чрез, в“, поради всичко което преводът на надписа до тук добива вида *Монетата, която във всемогъщото име на моя Тенгри-Хан отсече премъдрият каган Чал.*

32. Епитафия на каган Чеиг: Транслитерацията **ČGI: kn A: GI n Wn A: kIWn:**, фонематичната транскрипция **Č(ə)iG: K(a)n a: (e)Gi(i)n ün e: K(e)lün (~ K(e)l(ə)w(ə)n):** и фонетичната транскрипция **čəG: kĭn-a: εGin-ün-ε: kelü-n (~ kelŭ w-ə n):** [Тишин 2017, 451-452] позволяват да се възстанови транскрипцията **Čəig Kagana egidlügüne kelün**, където е мъжкото лично име *Čəig*, оформената със словоименителния суфикс за звателен падеж *-a* длъжностно-рангова титла *kagan*, абстрактното нарицателно съществително име *egidlüg* „храброст, смелост“, към което са прибавени последователно субстантивно-притежателното окончание 3 л. ед.ч. *-ii*, съединителната съгласна *-n-*, и словоизменителният суфикс за дателен падеж *-e*, който се управлява от оформения с личното окончание за 2 л. мн.ч. суфикс за повелително наклонение *-iip* на глагола *kel-* „идвам; покланям се“, поради което преводът на целия надпис се получава като *Поклонете се на храбростта на каган Чеиг* и това най-вероятно е надгробен надпис.

33. Надпис върху съд за ракия: Транслитерацията **Wlbsn:**, фонематичната транскрипция **ölb(ä)s(ə)n (~wəlb(ä)s(ə)n?)** и фонетичната транскрипция **öl-bε-sâ n (~uäl-bε-sân)** [Тишин 2017, 452] са достатъчна основа за получаването на транскрипцията **Ölbäsən**, където е коренът на глагола *öl-* „умира; свършва“, към който е прибавено отрицателното окончание *-bâ* „не“, и личното окончание 2 л. ед.ч. *-sən*, поради което преводът като цяло е *Никога не свършвай!*, което очевидно-безспорно се отнася за течността в съда, върху който е нанесен този надпис.

34. Дарствен надпис за Кяжил: Транслитерацията **šlršW. bWlršW. kjltA:**, фонематичната транскрипция **š(i)l(ə)r š(ə)W. bWl(ə)r š(ə)W.K(i)jlte** и фонетичната транскрипция **šil-ər šâ w. bol-ər šâw. kâjl-te** [Тишин 2017, 453-456] дават възможност за възстановяването на транскрипцията **Šilär šâw, bolär šâw Kâjilte**, където към глагола *šil-* „тека“ е прибавен суфиксът на постоянно сегашно време 3 л. ед.ч. *-ər*, нарицателното съществително име *šâw* „река“, спомагателният глагол *bol-* „бивам, ставам, съм; имам“, към корена на който е прибавен отново суфиксът на постоянно сегашно време 3 л. ед.ч. *-ər*, нарицателното съществително име *šâw* „вода“, мъжкото лично име *Kâjil*, към което е прибавен местният падеж *-te*, който обаче тук има не локативно, а директивно-дестинативно значение, вж. балкано-тюркското **Гел бурда Ела тук**, поради което преводът на надписа

върху глинения съд за вода като цяло получава вида *Докато тече река, ще има вода за Кяжил* и това най-вероятно е дарственият надпис от майстора грънчар, изработил и подарил съда на това лице на име *Кяжил*.

35. Кръшелен надпис на княз Борис Кръстител: По графично-езикова форма надписът с Христовия монограм върху златните купи № 9 и 10 от българското златно съкровище от Наги Сент-Миклош е гръцки, но по съдържание той носи в себе си и отразява една чисто през Ранното Средновековие прабългарска действителност като Светото Кръщение на княз Борис и неговото семейство, на основата на която се и обединява с останалите прабългарски надписи по съдовете на Съкровището. Възможно най-сполучливо-точно и убедително-достоверно още през 1935 г. този надпис е разчетен, преведен и обяснен от именития български езиковед акад. Стефан Младенов, превода на който той формулира по следния начин: *Христе, чрез водата [кръщението] успокой твоето чедо [рабъ], като го освободиши [отъ грѣхътъ]*. Този превод ние редактираме и видоизменяме не съдържателно-смыслово, а само формално-стилистически и му придаваме сравнително погладкия и лесно разбираем от съвременна гледна точка според нас вид: *Господи, чрез водата успокой раба Твой, като го освободиши от греховете му!* [Добрев 2005, 291].

36. Песен на юнак Дилгю: В древна северногерманска сага е открит куплет от българска героическа песен, която в латинизираната ни транскрипция и превод има вида:

Kendü peyim Dilgü,

ókın Dúnheidge

orruştu peyim,

Und Jassarföllhyum.

Bidek yiytdur,

ókın Dúnheidge

orruştu yiytdur,

Und Jassarföllhyum.

Самият аз съм Дилгю-бег,

Аз съм бегът, който на Дунхайд

Води битка със стрели.

Аз съм от Долен Ясарфюл.

Голям юнак е той,

Той е юнакът, който на Дунхайд

води битка със стрели.

Аз съм от Долен Ясарфюл.

Тук най-напред е личното местоимение *kendü* „аз, самият аз“; престижно-почетната титла *peu* „бег“; *-im/-um* е 1 л. ед.ч. на спомагателния глагол *съм*, прибавено към предната дума посредством съединителната съгласна *-y-*; мъжкото лично име *Dilgü* с генетична основа бълг. **дѣлгю* “кон” със съответствия в българските и останалите тюркски езици като вболг. **ийълкъ*, огузт. *йылқы*, алт. *дылқы* и др. с такива значения като “лошадь; стадо животных, табун; скот; коза”, от първото от които възниква и се образува мли *Шилки* на волжскобългарски хан, а напълно възможно на основата на фонетически близка кавказобългарска форма се образува и мли *Zilyıβıç* на северокавказки “хунски” вожд от началото на VI в.; прилагателното име *bidek* „голям“, което има за съответствие огузотюркското например и в частност тур. *büyük* и при което, както и при горното име, се наблюдава диференциращото и идентифициращото огуротюркските, българските езици от огузо-тюркските езици, съответствие *д-й*; слформ. *orruştu* в случая се възприема като причастие, образувано с помощта не на словообразователния, нито пък на словоизменителния, а единствено и само на прабългарския формообразователен суф. *-tu*, равен например на турския причастен суф. *-tuq* и прибавен към взаимно и възвратно-залоговата форма на гл. **or-* “удрям; бия”, така че резултативното значение се модифицира и се получава значението “бия се, водя бой, битка”, с което този глагол формално-семантически е тъждествен от една страна на огузския турски гл. *vuruşmak* и на къпчашкия староузбекски гл. *uruş-* от друга; слформ. *ókın* е неудареният инструментален падеж на *-in* на съществителното име *ok* „стрела“; микротопонимът *Dúnheid-ce* е в местен падеж; прилагателното име *und* „долен“; микротопонимът *Jassarföl*, към който е прибавен словообразователният суф. *-lı*; съществителното име *yiyt* „юнак“; *-dur* е 3 л. ед.ч. на спомагателния глагол *съм* [Добрев 2005, 51-5392].

37. Дарствен надпис на жупан Боила: Този гръкографичен прабългарски надпис е изгравирен върху дъното отвътре на златната купа № 21 от българското златно съкровище от Наги Сент-Миклош. Той е лексико-граматически най-обемистият, пълният и завършен, не само формално, но и съдържателно коректно-правилният и дори изящно-красив, самобитно-специфичният цялостно-свързан текст на прабългарски език или с една дума, този надпис, както и самото съкровище, е уникално-неповторим. Надписът е изпълнен с главни гръцки букви по периферията на богато украсен с ажурна плетеница златен диск, допълнително монтиран върху дъното отвътре на плитка полусферична златна чаша във вид на овално тасче с диаметър 12 см, тегло 212 гр. и дръжка за окачване на колана:

† **ΒΟΥΝΛΑ·ΖΟΑΠΑΝ·ΤΕΣΗ·ΔΥΓΕΤΟΙΓΗ·ΒΟΥΤΑΟΥΛ·ΖΩΑΠΑΝ·ΤΑΓΡΟΓΗ·ΗΤΖΙΓΗ·ΤΑΙΣΗ** †
† **Βουηλα·ζοαпан·τεςη·δυετοιγη·Βουταουλ·ζωαпан·тагроγη·ητζιγη·ταιση** †

Така полученият текст представлява по същество непълно изречение, подлогът на което е изпуснат и казуемото на което е думата най-накрая *ταιση*, която от своя страна едновременно притежава и подчинява две еднородни, съчинително разположени едно спрямо друго определения, съответно *Βουηλα ζοαпан тесη δυετοιγη*~ и *Βουταουλ ζωαпан тагроγη ητζιγη*~, така че в този най-общ синтактичен план текстът на Надписа се състои от две основни подчинително-определителни групи, съответно *Βουηλα ζοαпан тесη δυετοιγη тαιση* и *Βουταουλ ζωαпан тагроγη ητζιγη тαιση*. Основната и най-съществена както в номинативнофункционално, така също и в синтактикоструктурно отношение словоформа в изречението на текста на Надпис № 21 от Съкровището е главният и водещо-определяем лексико-граматичен елемент на всяка една от двете подчинително-определителни групи на текста или това е слформ. *ταιση*, която направлява, притегля, обединява и подчинява на себе си пряко или косвено всички останали единици на текста. В тюркските езици такива значения като “чашка, чаша; плитък съд в различна големина, който служи за носене на чинии”, т.е. “поднос”; “плитък, широк и равен съд, който служи за печене върху него баница, сладкиш и др.”, т.е. “тава”; “чиния; голям съд; дървен съд, който служи вътре в него да се слага сварено месо; копаня; корито”; “ниска маса, тепсия, софра” се съдържат и носят от тур. *tas, taca*, специално това от персийския език, кирг. *tegäsi*, койб. *tencsi*, равно на *mānuu*, алт., тел., бараб. *mānuu, mānč* (Радл), но също така и от сткпч. *tepsi*, сртюрк. *tewsi*, тур. *tepsi*, но алт. *tepsi/töpşü*, тел. *tepsi*, кирг. *tepsi*, балк. *teşek* и др.; смята се за добре известно, че думата идва от китайския език, като предположението, че произхожда от персийския език, е лишено от здрава основа; монголите са я заели от тюрките, но очевидно е, че разпространените в повечето от тюркските езици форми като *tepsi, tepci* идват от монголския език; определено навеждат на размисъл балк., ног. *teşek*, а перс. *tabši* е заемка от монголския език. Наред с това тур. обл. *teşt* “леген за пране” идва от перс. *taşt/taşt* “a bason; a salver; a ewer-stand; a large basin, ewer, cup, bowl”, пак в иранските езици са пехл. *tašt*, кюрд. *teşt*, арм. *tašt* е заемка от пехлевийския език, а същата лексема е преминала още в и в грузинския, арамейския или сега сирийския и съвременния арабски език; “коми *tašti* “чаша” - перс., тюрк. *tašt*” е стара персийска заемка в угрофинските езици, попаднала в тях като “странствуващ термин” с посредничеството на други езици, докато засвидетелствуваното в надпис върху чаша още от III-II в. пр.н.е. от погребение в района на Омск, хорезм. *tašt* “чаша” е по-късно и собствено вътрешноиранско развитие на наличното в текстовете на Малката Авеста, *tašta* “чашка, чаша”, което пък трябва да е номинативносемантическо развитие и идиоматизация на авестийското страдателно причастие *tašta* “вырезанное” от гл. *taš-* “вырезать; кроить”, стинд. *tašta*, лат. *testa*, рус. *тесать*, всички от ие. **teǵp-/teǵp̥tā-*. От друга страна тюрк. **täpsi* “блюдо, тарелка; небольшой, низкий стол” е представено вероятно в древнотюркския език откъм VIII в. и определено - от XI в., широко разпространено в съвременните тюркски езици, оттук е заето в монголския, персийския и други езици, води началото си от сркит. *diep-cji'*, съвр. *dië'zi*; кум. *tepsi* “Servierbrett” е от монг. *tebsi* “Schüssel”, калм. *tewş* “Truhe, Mulde, Schüssel” са от

китайски, алт., тел. *tebçi* “Teller, Schüssel” са от монголския език, във връзка с който език безспорно са и втмонг. *tэви, деви, дебуи* “корыто; продълговатое блюдо”; “Cuman *tepsi* "plate, dish" (in numerous Turkic dialects) - Mong. *tebsi* "large oblong plate, platter or tray, trough" < Chin. *tieh-tzu*, Middle Chin. **dep-tsi*. Of uncertain origin is (CC, 90/105)”. Ето защо, очевидно-безспорно тюрк. **täpsi* води началото си от китайския език, но доколкото огуротюркските, т.е. българските племена и езици са се обособили и отделили от пратюркските племена и езици може би още преди средата на III хил. пр.н.е., то думата трябва да е преминала в тюркските езици изобщо, представени от българските езици в частност, много преди предположения по-горе период VIII-XI в., напълно възможно дори още към началото на I хил. пр.н.е., когато се засилват етнолингвистичните контакти и взаимодействия между българи и китайци, а наред с тази дума, но и независимо от нея, в иранските езици си има и друга, фонетико-семантически много близка и почти тъждествена с нея дума. Навсякъде зв. *u* е закономерно-собственото българско съответствие на огузотюркския зв. *c*, по силата на което като цяло въпросната лексема още в българския праезик трябва да има вида **tävši* и дори, а може би след това и вида **täwši*, което се наблюдава, както може да се види от токущо приведените примери, също така, но не като правило, а само като изключение и в староогузския, но и във вътрешно-монголския език, единствено възможното обяснение на което изключение като че ли трябва да бъде допускането, че те са заемки от най-близкия български диалект. В тази позиция зв. *v* общо взето проявява склонност към изпадане и тук той наистина и реално изпада, което от своя страна създава предпоставки и за дифтонгизация на широката гласна, така че в севернодунавския прабългарски диалект напълно закономерно се получава обл. **täjši*, гръкографично *ταιση*, където между впрочем буквсъчет. *ai* напълно в произносителната норма на средногръцкия език се произнася като българския зв. *ай*, което се палатализира частично от мекостта на букв. *τ*, а фонетичното значение на гръцката букв. *ς* се оказва и доказва, е зв. *š*. Точно този фонетичен комплекс **täjši*, лингвосемиотически съдържа и носи в себе си значението “купа за пиене, чаша”, по силата на което за нейно съответствие в съвременния български език се взема и лекс. *чаша*. В изречението на текста обаче анализираната словоформа е съществително име в именителен падеж и същевременно е и сказуемо на непълното изречение, която синтактична позиция и функция, съгласно правилата на тюркския синтаксис, прави словоформата определена и тъкмо това изисква и налага определена да бъде и българската словоформа нейно съответствие, каквато съгласно правилата на съвременната българска граматика е слформ. *чашата*.

Съгласно принципите на тюркския синтаксис, от две еднородно-съчинително разположени определения към едно и също определяемо, на анализ и евентуално семантико-функционално преобразуване и представяне в лексико-граматичните средства на друг език, например на българския, подлежи най-напред по-отдалеченото от определяемото определение и такова тук е определителната група *Βουηλα ζοαпан τεση δυετοιγη~*, едва след която вече идва ред и на групата *Βουταουλ ζοαпан ταυρογη ητζιγη~*. На първо място в по-предната определителна група стои слсъчет. *Βουηλα ζοαпан*, втората съставка на което се повтаря и в слсъчет. *Βουταουλ ζοαпан* от следващата определителна група *Βουταουλ ζοαпан ταυρογη ητζιγη*, именно поради което трябва тези две думи да се приемат за мъжки лични имена, съответно *Βουηλα* и *Βουταουλ*.

Мъжкото лично име *Βουηλα* възниква и се образува на основата на добре известната прабългарска титла *βοιλα, βοηλα*. Титлата *βοιλα, βοηλα* си е напълно естествен и изобщо неделим лексикален инвентар от историческите и сегашни тюркски езици, което в същото време, по необходимост означава още и това, че и *мли Βουηλα* от Надписа в никакъв случай не може и не бива да се анализира и определя генетико-исторически въвн и независимо от старотюркската титла *bojla*, образуваща например заедно с други общотюркски титли, такава сложна по състав титулна композиция като *bojla baya tarkan*, също и *Boyla Kutluğ*

Yarġan от Орхоно-Енисейските рунически паметници от първата половина на VIII в. В старотюркските езици са открити някои много стари елинизми, преминали в тях не, пряко от гръцкия език на средноазиатските емигранти от времето на Гръко-Бактрийското царство, а посредством “все още неидентифициран междинен източник”, като особено примамлива и евристична се очертава съпоставката с гръц. *βουλεία* “звание члена совета”, *βουλαῖος* “подающий (благие) совети” от *βουλή*, *βουλα* “совет, наставление”, на която гръцка форма, очевидно, е тъждествена и титлата *BOIΛH*, в бактрийска транскрипция и вероятно морфология, върху монетите на селевкидските владетели, така че думата може да се окаже преминала от късноантичния средно-азиатски гръцки език, в тюркските езици, с иранско посредничество (И. Шервашидзе). Всичко това, на нас лично, по силата именно на този, последния, най-съществен и водещ аргумент, ни изглежда най-вероятно и дори напълно сигурно, което обаче непременно следва да бъде конкретизирано и определено в една по-голяма степен и с оглед на онзи, “все още неидентифициран междинен източник”, който според нас не може да бъде никой друг тюркски език освен българският език и по-точно българските езици и диалекти на авари, болгари и хазари, които още преди началото на Великото преселение на народите, първи и най-напред от всички тюркски племена и народи, се разпростират откъм страната на иранските племена и народи и са техни най-близки съседи, етнолингвистичният контакт с които достига и прераства дори и в поставянето началото на частичната иранизация най-вече на българските племена и народи. Този етнолингвистичен контакт и влияние се засилва особено много и преминава даже към инкорпорирането, т.е. включването и присъединяването, интеграцията, т.е. обединяването и доброволната асимилация, т.е. преливането и претопяването сред българските племена и народи, на ирански родове, а може би и на цели племена, началото на което пък се залага с отправянето на българските племена и народи и достигането им до Средна Азия, която по това време е в границите на Сасанидскоперсийската империя, включила и приела в себе си Гръко-Бактрийското царство с всичките му съществено-характерни до определена степен и време, съставки и черти, част от които безспорно са и някои елементи от структурата на гръко-бактрийската държавна власт и титулатура. Именно поради това би трябвало да се мисли за напълно реалната възможност тя да премине в сасанидския персийски език, а от него и в прабългарския език. От българските езици и народи лексемата *буила* трябва да е преминала и към останалите тюркски езици и народи, включително и към езиците на племената, оставили Орхоно-Енисейските рунически писмени паметници от началото на VIII в., именно поради което като цяло тя си е гръко-иранска по произход, но собствено тюркска и дори общотюркска по принадлежност и употреба изобщо и българска в частност, каквато тя си остава в прабългарския език в качеството си на генетична основа на мъжкото лично име *Βουηλα* от Надпис № 21 от Златното съкровище “Надъ Сент-Миклош”. Ударението на името е на втората сричка, основание за което може да се приеме изписването му тук с гръцката букв. *η*, за съответния звук на която можем да си мислим, че е ударен и следователно е сричкотворен, докато крайната в надписа слформ. *ταιση* е изписана в средата с букв. *ι*, но тя, както вече се видя малко по-горе, обозначава съответния сонорен звук от състава на целия дифтонг, което означава, че този съгласен звук не е сричкотворен, а от тук и ударен, така че като резултат и заключение мли *Βουηλα* следва да се транскрибира единствено и само като *Buila*.

Мъжкото лично име *Бумаул* е прабългарско по произход, структура и назначение, то е краен резултат и продължение на широко разпространената и вече здраво утвърдена ономастична традиция при късноантичните и ранносредновековните болгари, някои от мъжките лични имена, предимно в средата на висшата аристокрация, да възникват и да се образуват на основата на титли, подобно на мли *Авитохол*, а така също и мли *Юлай-Бата* на моджарски, но по-скоро български бег през 816 г. по степите на дн. Южна Русия, още и мли *Вата* на “унгарски велможа” водач на въстание на секелите болгари през 1045 год. и

др. Това мли *Бутаул* е напълно тъждествено по своята генетична основа и типологична структура на мли *Авитохол* на първия прабългарски хан от Именника на българските ханове, той и хан Атила, само че възниква и се образува на основата на другия, вече лабиализирания и редуциран севернодунавски вариант на общобългарската титла *бат* - *бут*, в нейната звателна форма **бута*, към която сега обаче е прибавена доста време вече употребяваната и видоизменила се пак севернодунавска българска лекс. *ул*, в основата на която пък лежи дунавскобългарската лекс. **охол* “момче; син”, налице пак в тази си съкратена, но не чак толкова, форма още и при южнодунавско-прабългарското фми *Хунол* на българския *sampsis*, нещо като финансов министър, *Alexius Hunol*. Много съществено и важно потвърждение на така направеното предположение за тъждеството на жупан *Бутаул* от Надписа с бащата на княз Ахтум са съобщенията на староунгарските хроники за областни управители или там *comes* с точно такива или почти тъждествени имена като мли *Bata/Vata*, латинографически равно на *Vatha*, както и *Bathur* е равно на *Batur*, *Vajta*, *Boyta/Voyta*, а така също и данните от унгарската топонимия, където например има ойкнм *Pata* като име на селище между Вишеград, Боршод и Дьомьор, за което се смята, че е било седалище на областен управител; ойкнм *Bátaszék*, но така също и миктп *Bátmonostor*, който е название най-вероятно на манастира, построен от княз Дюла след неговото завръщане от Константинопол, където е кръстен лично от имп. Константин Багрянородни. Затова въпросната словоформа се транскрибира съответно като ***Butaul***, а цялата апозитивно-подчинителна група - като *Butaul žořpan*, която обаче в своя превод на съвременен български език получава вида *жупан Бутаул*.

В Надпис № 21 от Златното съкровище “Надь Сент-Миклош” непосредствено след мли *Βουηλα* е изписана и прибавена слформ. *ζοαпан*, а до идващото малко след това, също мли *Βουταουλ* по същия начин се нарежда и слформ. *ζωαпан*, единствената разлика на която от предната словоформа е, че тази тук е изписана посредством малката букв. *ω* на гръцката буква омега, увеличена и приравнена обаче по големина и височина към всички останали главни букви в текста на Надписа. Лексемата *ζοαпан/ζωαпан* е генетична основа на множеството думи и имена нейни континуанти, продължители в славянските и в неславянските балкански езици, формите и разновидности на които много добре и напълно основателно се обединяват и представят от широко известната и разпространена още от Ранното Средновековие собствено българската лекс. *жупан*, стб. ***жоупанъ***. По времето на цар Петър (927-970) жупанът е български управител на голяма административна област, титлата му е равна на титл. *княз* и се дава на управителите на области, които от средата на IX в. стават комитати, а техните управители - комити; пак по времето на цар Петър зависимата от българската държава област Рашка я управлява местен жупан; около 943 г. областен управител на голяма част от административната единица Добруджа е жупан Димитър, споменат в надпис от днешното румънско с. Мирча-вода, тогава голяма крепост негова резиденция и който жупан организира и ръководи отблъскването на руско-печенежско нападение през същата година, а в старобългарски надпис в скалната църквица в Мурфатлар се споменава жупан Георги, който пък трябва да е областен управител на друга част от Добруджа. Жупанът е един от старобългарските ***сановити***, които се споменават в Супрасълския сборник от XI в.: ***приде съ множествомъ воєводъ и казынець и жоупанъ***; кръстоносците от Третия кръстоносен поход от 1189 г. наричат жупан заместника на югозападните български земи в рамките на Византийската империя, а по това време сърбите имат жупани и един от тях е велик жупан, т.е. цар, като в латиноезичната хроника на събитията титлата се изписва като *jurrapit*, *jurrapis*, където букв. *j* безспорно обозначава зв. *ž*, а при гръцките хронисти, описващи същите събития - като *ζουπάνος*. Прабългарската дума ***жпа*** от първите десетилетия на Втората Българска Държава има значението “хора, област”, а областният управител се нарича жупан; голямото разпространение на термините за административната единица и нейния управител в старосръбските документи се дължи

на по-старото и силно българско влияние в тази страна. Институцията жупан и съответната ѝ титл. *жупан* я има още и в Чехия, където обаче жупанът е градски управител, *comes civitatis*, както и в Унгария по времето на крал Стефан (998-1038), където жупаните са най-близките и най-верните съратници на краля след Църквата и велможите, но преди неговата дружина. Пак по същото време ишпанът, лат. *comes siculozum*, при сечелите в Трансилвания, които все още запазват родово-племенната си организация и обичайното си право в рамките на териториалната си единица “стол”, произхожда из средите на едрите земевладелци и се назначава като представител на кралската власт едновременно за управител, военен вожд и главен съдия на стола. Прабългарската титл. *жупан* води своето начало от китайския език и е преминала от тук към тюркските езици изобщо и в българските езици в частност някъде към началото на Новата ера, като част от най-многочислената група думи, заети и преминали от китайския език в тюркските езици, титл. *župan* - титул провинциалного чиновника, има за основа кит. *tsou-pan* “секретарь; канцлер” (Н. Баскаков). В процеса на преминаването си в българските езици и диалекти още преди началото на Новата Ера и някъде в района на днешна Западна Монголия началната съгласна на кит. *tsou-pan* се субституира посредством българския зв. *s*, който под влияние на започващата да се проявява едва след това етимологична фонетична промяна *s-š*, се превръща в зв. *š*, който звук впоследствие в южнодунавския прабългарски диалект се озвучава до зв. *ž*, а като **šupan* се запазва в севернодунавския прабългарски диалект, поради което в латинезичните старорунгарски хроники има и форма *suran* (1290), където с течение на времето под влияние на палаталната съгласна зв. *u* преминава през зв. **ü* и се развива до зв. *i* - **šipan*, преминало и заето в доста запазен вид в горесцитираното хърв. *špan* “глава на жупа”. Длъжностно-ранговата титла *жупан* си е собствено българска титла, макар и от прабългарски произход, тя е достояние и лексикално-номинативно средство на историческия и съвременния български език, разпространена е и е добре известна, дори и утвърдена, както се видя по-горе, в езиците не само на славянските, но и на останалите балкански и други европейски народи, именно поради което няма нужда да се “превежда”, независимо че и в теорията на превода съществува такъв факултативен принцип.

Слформ. *двуестоуиη*, която безспорно представлява изключително рядък случай и дори прецедент в прабългарското езикознание, защото повече от сто и толкова години български и чужди езиковеди трескаво издирват, откриват, анализират и посочват като прабългарски по произход единствено и само думи и имена, но не и граматични форми от типа на това тюркско по принцип и прабългарско в частност причастие, конкретен вид инфинитна форма на глагола, каквато в действителност се явява и представлява тази словоформа. Слформ. *двуестоуиη* представя и представлява единствено и само конкретен вид инфинитна форма или казано по-кратко и точно, минало причастие на прабългарския гл. *двуе-* с най-вероятно значение “гравирам, изписвам”, изведено от по-следващите значения, и паралелите и съответствията на който прабългарски глагол само в някои от историческите тюркски езици например е сттюрк. *toqi-* “бить, ударять, стучать; вбивать, вколачивать; биться, стучать; ковать, выковывать; класть; устанавливать, воздвигать”, пак сттюрк. *токым-* “велеть вырѣзать; поставить”, стуйг. *тогы-* “стучать”, стузбек. *тогун-* “бить себя” стогоуз. *toki-* “бия някого; чукам по нещо; удрям, изковавам, правя; тъка”, съвременното тур. *doku-*, една от многото и изконно турски думи, както и очевидно-безспорно родствената ѝ на основата пак на току-що посочената староогузска дума, лекс. *doğra-*. Въпросният тюркски глагол се среща и използва като например *taş tokit-* “taş üzerine yazdırmak, hâksettirmek, diktirmek”, т.е. “изписвам, издълбавам върху камък; карам да гавира, изреже, изсече; поставям паметник”; *beñgü taş tokit-* “âbide diktirmek”, т.е. “слагам, поставям паметник”. Поради всичко това, цялата първа определителна група *Вонѣла џоапан двуестоуиη таишѣ*, в състава на която се намира и миналото причастие на **-тиг - двуестоуиη*, само че лексико-граматически съотнесено и обединено с крайното сщи *таишѣ*, не с помощта на контактна, а на дистантна

синтактична връзка, вече може и трябва да се преведе на съвременен български език по следния начин: *Чашата, за която жупан Буила повели да изпишат.*

Словоформата *теџ* е прабългарският гл. **teše-*, вътрешноболгарските в частност и тюркските изобщо съответствия на който са чув. *mācālca* “стлаться”, караим. *māšā* = *mōšā* “разостлать”, *māšāk* = *mōšāk*, стогуз. *tōše-*, тур. *dōše-* “стлать, расстилать; мостить, выстилать (камнем, мрамором и т.п.); настилать, покрывать, облицоват (кафелем и т.п.); обтягивать, обивать”, където такива значения като “настилать, покрывать, облицоват (кафелем и т.п.)” очевидно-безспорно отразяват по един безупречно-точен начин и изцяло, като при това се и съгласуват максимално с вече посочения по-горе факт, че надписът е изгравиран предварително върху златен диск, който допълнително е монтиран на вътрешното дъно на нашата, откъдето пък се стига до извода, че и при тази словоформа гръцката букв. ζ трябва да се транскрибира като *ž*, следователно цялата словоформа на първо време придобива вида *teši*. И в останалите тюркски езици коренът на глагола завършва на предна гласна, но там тя е широка, а тук е тясна, от татарските глаголи в инфинитив като *aııau* “естъ”, *бару* “ехать”, *язу* “писать” следва да се направи изводът, че в този къпчашки език със силен български субстрат суфиксът на сегашния инфинитив е зв. -у. В Орхоно-Енисейските писмени паметници има такива деепричастия като *tuta* “tenant”, т.е. “държейки”, *iti* “faisant”, *ölü* “mourant”, *bašlaju* “commençant”, *süläjü* “entrant en campagne”; в къпчашкия книжовен чагатайски език, известен още и като средноазиатски литературен език и на който са съставени даже някои от указите на турските султани от края на XV в., се срещат такива деепричастни форми като *aman tiläyi* “прося пощады”, *anı istäyü* “желая того” и др., откъдето пък трябва да се направи изводът, че и в по-новите тюркски езици има аналогично деепричастие, образуващо се посредством суфикс, състоящ се само от една гласна, по-рядко широка и по-често тясна, и присъединяващ се към завършващата на гласна основа посредством съгласния зв. *j*, следователно и в случая зад гръцката букв. η трябва да се крие прабългарското звсъчет. *-eji*, докато самата словоформа, наистина за първи път в прабългарски надпис и поради това изключително важно и интересно, е деепричастие, образуващо се посредством суфикс, състоящ се само от една тясна гласна и свързващ се вътрешно към завършващата на гласен звук основа на гл. **teše-* посредством съгласния зв. *j*. На основата и по силата на всичко това, и цялата словоформа очевидно-безспорно трябва да се транскрибира като *tešeji* със закономерно произтичащото от същността ѝ на деепричастие значение “облицовайки, като облицоват”, и тогава преводът вече на цялата подчинително-определителна група се получава следният: *Чашата, за която жупан Боила повели, като облицоват, да изпишат.*

В основата на словоформата *ητζιυη* лежи пак прабългарско, само че този път не минало, а бъдещо причастие, образувано с помощта на суф. *-iq*, и това причастие е още по-рядък, отколкото предишното минало причастие *δυυετοιυη*, и дори изключително рядък случай, защото, ако предното причастие се среща и употребява в по-голям брой исторически и съвременни тюркски езици, то това причастие се среща и употребява като че ли единствено и само в историческите, миналите тюркски езици и то предимно в българските по-общо и в българските, прабългарските езици и диалекти по-специално. Това причастие има много особена и специфична, не адективно-призначна или субстантивно-предметна, а единствено и само модално-темпорална семантика, присъща и характерна за него, не като словоизменителна, нито пък като словообразователна, а тъкмо и непременно като функционално-словообразователна форма на глагола (Н. Баскаков) с такива семантични признаци като “пожелателност”, “изискване”, “наложителност” и каквато семантика може да има само в спрежението на финитния глагол. При това положение и на основата на всичко това, по същия начин следва да се преведе и бъдещото причастие от втората подчинително-определителна група на Надписа, преводът на която като цяло получава вида *Чашата, от*

която да ние жупан Бутаул, а що се отнася пък до транскрипцията на слформ. *ητζιγη*, тя не може да бъде никаква друга освен *içigi*.

В началото на словоформата *тауроуη*, в много отдавна променен вид и облик съгласно етимологичните фонетични закони на българските езици - аварски, болгарски и хазарски, се крие тюрк. **cağ* “здрав”, на първата съгласна на което в севернодунавския прабългарски диалект съответствието е зв. *t*, както в чув. *tav* “здраве”, останало и запазено само в поздрав и пожелания като *Тавсъе! Тав сана (e cipe)!*, които се употребяват при пожелаване на здраве на този от къщата, за когото гостите вдигат тост, а тъждествено на чувашкото съществително име е тат. диал. *tav* “здрав; палав, подвижен (за дете)”, което обаче с този зв. *v* накрая, който е чисто чувашко явление и развитие на тюрк. **z*, изобщо не е типично къпчашко и по-скоро следва да се приеме за българска заемка в този език, каквито тук има немалко. Не дисимилативно обусловена комбинаторна фонетична промяна (М. Ряснен), а напълно закономерната за късноантичните и ранносредновековни български езици етимологична фонетична промяна редуване *s-t* се наблюдава още и при вболг. *тычкан* “мышь”, тат. книж. *тычкан*, диал. *тыскан*, каз. *tyşkan*, кирг. *тышкан* “суслик”, на които в други, исторически и съвременни тюркски езици като староогузския, уйгурския, турския и др. отговаря форма със зв. *s* - *siçgan*, *siçkan*, *siçan*, и от които трябва да са и средноазиатският топнм *Tishkan*, също и кирг. топнм *Tyshkan*, така че като резултат очевидно няма никакви причини от цялостната словоформа да не се изолира коренът *тау-* или в нашата транскрипция - *tag-*, с предполагаемо, но вече сигурно, а не повече или по-малко вероятно адекватно значение “здрав”. Слформата *тауроуη*, първата част на която пък трябва да се съотнесе и свърже с общотюркския адвербиален суф. *-(ъ)рак*, посредством който се образуват качествени наречия или още наречия за начин и който обозначава повишена степен на процесуалния признак, както например при сттюрк. *artuqraq* “изключително много”, стогуз. *tawrak* “*çabuk*, *acele*”, т.е. “бързо, скоро”, а така също и при отличаващия се с известна специфика вариант на суфикса в чувашкия език, където той се прибавя направо към глагола, което безспорно трябва да се приеме за свидетелство, че тук той все още пази някои свои архаични лексикални черти и особености, както например към гл. *vətana* “стыдясь” се прибавя суф. *-rax* - *vətanarax* “более стыдясь”, което ние обаче смятаме за необходимо да конкретизираме в смисъл, че тук адвербиалният суфикс е прибавен не към “чист” глагол, а към неговата функционално-словообразователна форма, наречена деепричастие, в което очевидно-безспорно има чувствителна и много съществена за случая разлика. Останалата част на слформ. *тауроуη*, която всъщност се състои само от единствен звук трябва да се съотнесе и свърже не с добре известния в тюркската граматика инструментален падеж *-ин*, а с неговия омоним, адвербиално-словообразователния суф. *-ин*, който прибавен към прилагателни имена или наречия образува качествени наречия като например сттюрк. *terkin* “бързо” от *terk* “бързый”, *jaliñin* “нагишом” и мн.др. и за който характерното и особено важното за случая е това, че се прибавя след падежни или други словообразователни суфикси, както напр. чув. *tansin* “соответственно”, стогуз. *tawrakın* “*çabuklukla*, *çabuk gel*”. При това положение транскрибирането на слформ. *тауроуη* ще има за резултат, разбира се, графичния облик *tagrogi*, но морфологически завършената и пълна словоформа в тогавашния и тамошния прабългарски език, фонетически, като звуков строеж, безспорно е изглеждала по-скоро като **tagirogin*, зв. *o* където е последица от характерната и срещана и в други български диалекти собствено-местна лабиализация с времето на зв. *a* от по-старото **tagiragin*. И като се има предвид най-напред и лексикалното значение на корена като знач. “здрав”, после и полученото на тази основа засилено адвербиално, наречно значение от рода примерно на “с много, с много голямо, с изключително голямо здраве”, което наречно значение обаче в съвременния български език, за нуждите и в рамките на този вид пожелания се предава, обозначава и изразява единствено и само посредством модално-наречната лекс. *наздраве*, именно поради което преводът на цялата подчинително-

определителна група *Βουταουλ ζωαπαυ ταυρογη ητζιγη ταιση* следва да бъде като *Чашата, от която да пие наздраве жупан Ботаул*, а преводът пък на целия надпис от прабългарски на съвременен български език, след като се обединят преводите на двете отделни подчинително-определителни групи, вече може и трябва да получи следния вид и форма, а именно: *Чашата, за която жупан Боила повели, като облицоват, да изпишат, и от която да пие наздраве жупан Ботаул*.

Златната купа с толкова сърдечно-милиа надпис е скъп подарък по някакъв много специален повод от трансилванския областен управител в Отвъддунавска България жупан Боила на неговия най-близък приятел панонския областен управител пак в Отвъддунавска България жупан Ботаул. Тя е прибавена към останалите съдове от Съкровището много по-късно, най-вероятно около 975-980 г., когато то вече е спасено и пренесено отвъд Дунав. Именно поради това и този надпис е известен най-вече в Прабългаристиката като Надписът на жупан Боила.

На изток по Марош земите на княз Ботаул се простират и граничат със земите на жупан Боила, те са стари приятели и дори сватове, често си гостуват, хранят се заедно, понякога сядат на маса и с цялото си домочадие, може да се каже и пируват, но съгласно красиво-кроткия и благоприличен традиционно-български обичай, заедно ловуват, когато се наложи и воюват с маджари, славяни или саси, при особено тържествени поводи си разменят и скъпи подаръци, така че нищо по-естествено от това скъпият приятел и боен другар княз Боила жупан, какво от това, че е християнин, да подари на своя още по-скъп приятел и боен другар княз Ботаул жупан, нищо, че все още вярва в нашия стар Бог, нали сме от една кръв и с един език, такъв скъп и ценен златен предмет като не единствената, разбира се, златна чаша от собствената си колекция златни предмети и съдове, за която специално помоли игумена на манастира, построен от баща му княз Дюла, него самият Борис каган го кръсти, монасите българи да му съчинят и напишат текста, а разпореди и изпрати градският златар да я облицова отвътре със златен диск и върху него да изгравира, непременно с Божия Кръст(!), не, не е забравил, можеше още и Лето **975** от Христа, но няма място, затова само толкова поетично-милиа надпис, нека пак да го прочетем и да се насладим всички заедно с евентуалния ни Читател на език и нрави: **Buila župan tešeji dugetojgi Butaul žoāpan tagrogī ičigi tājši** *Чашата, за която жупан Боила повели, като облицоват, да изпишат и от която да пие наздраве жупан Ботаул* [Добрев 2005, 350-414].

38. Преславски надпис: Преславският надпис е военно-инвентарен списък на снаряжение, съставен на прабългарски език с гръцки букви и издълбан върху профилирана в горния си край гранитна колона с височина 2 м и диаметър 0.39 м, която е намерена в местността Бял бряг при гр. Велики Преслав, сега в музея на града. Ние предлагаме следния прочит, транскрипция, етимологизация, тълкуване и превод най-напред на различните съставки поотделно на надписа, а след това и превод, тълкуване и обяснение и на текста на Преславския надпис като цяло:

ΖΗΤΚΩΗΗΤΖΗΡΓΟΥΒΟΥΛΕ - ζητκωηητζηργουβουλε - žitkoy ičirgu bule

Прабългарското млим ζητκωη - *Житкой* е производно посредством суф. -ко от старобългарския гл. *жити*, *живоу* и отговаря на съвременното млим *Живко*, а суф. -ой е старобългарският звателен падеж, вж. *Благой*, *Богой*, *Драгой*, *Радой*, *Станой*, заимстван най-вероятно от прабългарския звателен падеж -ай, лабиализиран след заимстването му под действието на източно-южнославянския етимологичен фонетичен закон за превръщането на неударения зв. а в зв. о.

Длъжностно-ранговата ттл. ητζηργουβουλε - *ичергубуле* като наименование на първия след хана сановник, който по длъжност и функции е приблизително равен на съвременния министър-председател и е „вътрешен“, не защото изпълнява своите военно-административни задължения „предимно във вътрешността на страната“ (В. Гюзелев), а защото е вътрешен, придворен боил или само придворен, вж. сттюрк. *ičräki/ičrägi*

„внутренний, служащий двора, придворный“ от същим *ičrā* „внутри, внутрь“, т.е. „вътрешност“. Аналогично в номинативно-семантичен план, и ттл. *ηξουργου κολοβρος* означава и наименова придворен колобър, а ттл. *ηξηργου βαγαιν* - придворен багаин. В резултат на самостоятелно-независимо развитие в дунавския прабългарски език тюрк. **ičrāgi* се подлага на специфично-характерната за този език фонотактична интерпретация и се преструктурира до праб. *ičirgu*, като специално адективният суф. *-gi* получава в края си тясна закръглена гласна, с каквато по принцип се отличават почти всички подобни прабългарски суфикси, вж. *Кременчуг, Болгарчук* и др. Подобно на прабългарската по произход, но гръкоезична по фонотактична интерпретация ттл. *κανα/κανε*, която като начало и основа всъщност е прабългарската длъжностно-рангова ттл. *каган* „император“ и която води началото си от кит. **γwāη-γwāη*, ттл. *ηξηργουβουλε* е оформена със специфично-характерния прабългарски звателнопадежен суф. *-ε*, в употреба също така не само при китайската по произход сложно-съставна длъжностно-рангова ттл. *канε συβηγι*, но още и в старотюркския език на Енисейските рунически писмени паметници. Прабългарската ттл. *βοιλα, βοηλα* не е „Книжовна транскрипция на гр. *Βοηλάς*“ (БЕР-1), защото при етимологичното проучване на лексемата, в съседните старотюркски езици са открити някои много стари елинизми, преминали в тях не, пряко от гръцкия език на средноазиатските емигранти от времето на Гръко-Бактрийското царство, а посредством „все още неидентифициран междинен източник“, поради което като особено примамливо-евристична се очертава съпоставката с гръц. *βουλεία* „звание члена совета“, *βουλαῖος* „подающий (благие) советы“ от *βουλή, βουλα* „совет, наставление“, на която гръцка форма е тъждествена и ттл. *ВОИЛН*, в бактрийска транскрипция и вероятно морфология, върху монетите на селевкидските владетели, така че думата може да се окаже преминала от късноантичния средно-азиатски гръцки език, в тюркските езици, с иранско посредничество (И. Шервашидзе). В действителност, гръцката по произход ттл. *βοιλα* най-вероятно е заета от гръко-бактрийския език в българските диалекти и езици по време на нееднократните български военни кампании по посока на Гръко-Бактрия. През 203-200 г. пр.н.е. българският шаньюй Багатур, кит. *Мао-тунь*, разгромява тохарите, кит. *Yüeh-čih*, а през 176 г. пак той организира голяма експедиция на запад и преследва тохарите, които отстъпват по посока на Тянь-шан. Около 165 г. българите отново ги нападат и разбиват, като синът на шаньюй Багатур, шаньюй Лао-шан прави от черепа на убития тохарски цар чаша за пиене.

Длъжността на ичергу боила е ядрено-водещ компонент на сравнително обособената и самостоятелна институция на ичергу боилите в социално-политическата и военно-административната структура и организация на българското общество, а изпълнителят на тази длъжност е един от най-приближените на хана, който се отличава с „достоинството на рода си и с голямо богатство“; той е третата по значимост, след владетеля и кавхана, фигура в централното управление на българската държава, който съпровожда хана при походи, церемонии и свещенодействия, свързани с религиозния култ; самостоятелно извършва преследването и унищожаването на византийските военнопленници с цел да се отрекат от Християнството; изпълнява функцията на военноекспедитивен управител „първенец на дясната страна на саракта“; изпълнява функциите на помощник на хана във военноадминистративното управление на държавата; бива упълномощаван с важни дипломатически мисии, като изпълнява дипломатически функции от първостепенна важност за по-нататъшното развитие на България; представя владетеля в международни срещи и съвещания, водене на преговори и сключване на договори; действува съобразно повелите на своите върховни повелители; заедно с кана боила коловъра е непосредствен предводител на крупни единици от българските военни формации; ведно с кавхана и кана боила коловъра той е един от най-близките на хана сановници; разполага с голяма военна и административна власт; играе ролята на изключителен по значение фактор в управлението на българската държава през първата половина на IX в.; притежава висша съдебна власт и

изпълнява функциите на съдия; членува в Съвета на великите боили; води кореспонденцията между другите страни и България и др. Общуването и сближаването между прабългари и славяни започва още при хан Аспарух в причерноморските степи, а по времето на хан Крум в Първото българско царство славяните вече са пълноправно-равностоен елемент на българската държава и дори някои от тях започват да заемат командно-ръководни постове в нея. Затова и ичергу боилът по времето на съставянето на Преславския надпис е със славянски произход, съответно на което и името му е славянско.

ΧΩΜΣΧΗΚΥΠΕ : ΥΝΕ - χουμσχηκυπε : υνέ - *humši küpe* - 455

Прабългарската лексема *күпе/küpe* „ризница“ има за свои, фонетико-семантически напълно или частично тъждествени съответствия като квболг. *куба*, от което с помощта на болгарския субстантивно-деятелен суфикс - *чи* се образува болг. *кубачи* „оръжейник, майстор на оръжие; майстор на ризници“, кум. *kübe*, стогуз. *kübe*, чув. *кёпе* „панцирь“, башк. *köbö*, кбалк. *kübe*, тат. *köbe*, тур. *kübe*, монг. *köpe* и др. Към средата на II хил. пр.н.е. и в условията на най-близко-тесен етнолингвистичен контакт, българите в Минусинската котловина заимстват от източните иранци, известни в най-ново време предимно като скити, наред със съответния предмет, и изтир. **kebe* „обвивка, риза; къса горна дреха, куртка“, първата гласна при която се стеснява след миграцията на българите през Кавказ и се лабиализира под влиянието на следващата устнена съгласна, а съгласният зв. *b* се обеззвучава до зв. *p* по фонетични вътрешноструктурни причини. Тази горна дреха минусинските българи изработват главно от животинска кожа, но също така и от вълнен плат, който тъкат от предена вълна на обикновен ръчен стан.

В Минусинската котловина, преди края на III хил. пр.н.е. индоиранци андроновци се смесват и впоследствие преливат в българи афанасиевци. По този път и начин, освен коня, българите заимстват и вола не само като одушевен предмет, но и съответната му индоиранска дума, известна в по-ново и най-ново време като нем. *Ochs*, англ. *ox*, санскр. *uksán*, тох. *okso*, гот. *auhsa*. С течение на времето, в българските, угро-финските, монголските и тунгузо-манджурските езици тази дума се реинтерпретира и адаптира фонотактически до вида на праб. **ökür*, чув. *вăкăр/мăкăр* „бик“, слбълг. *въгар* „вол; крава; говедо“ както и до заетите пряко или косвено от българските езици унг. *ökör/wkur* „бик; вол; говедо“, монг. *hükér/ухэр* „бик; говедо“, тунг. *хукур* „бик; крава; говедо“. Поради това, че е доста дебела, корава и трудно пробиваема, волската кожа е най-подходящият материал за изработването на ризници. Към края на II хил. пр.н.е. българите в Минусинската котловина започват да майсторят бойни ризници главно от специално обработена волска кожа и това си проличава особено добре от наличието в Преславския надпис на лекс. *χουμσχη*, по-късни и съвременни съответствия на която са Türkçe *gön*, Tkm *gön*, Nog *kön*, KKlp *kön*, Krg *kön*, Tel *kön*, TatK *kün*, Bşk *kün*, Çuv *çên*, OT *kön*, Моғ *köm ve bundan gelen Tuv xöm*, Yak *köm*; тур. *гә:н*, уйг. *kön*, огуз. *كون*, кир., ног., ккал. *көн*, уз. *қон*, тув. *хөм*, тат. *күн*, алт. *көң*, тюрк. *kön*, калм. *köm* „кожа; бычья кожа; подошвенная кожа; толстая кожа; выделанная кожа; дубленая кожа; сыромятная кожа; юфт; шкура; **kō:n*, др.-уйг. *kön*, крх.-уйг. *kön*, ср.-уйг. *kön*, ср.-кыпч. *kön*, хрзм.-г. *kön*, чаг. *kön*, тур., аз. *g'ön*, турк. *gö:n*, тат. *kün*, тув. *xöm*, як. *köm* < монг. *xöm*; бур. *xüm*, халх. *xöm*, калм. *köm* „выделанная грубая кожа; сыромятная кожа; подошвенная кожа; выделанная сапожная кожа; юфть“. Съгласният зв. *m* в лекс. *χουμ* се получава под действието на специфичната за прабългарския език етимологична фонетична промяна на зв. *n* в зв. *m*, протичаща също така и в стб. алем/*élému* от тюрк. **alın* „начален; първи“, докато редуването *k-χ* е сравнително разпространена и присъща на дунавския прабългарски език специфично-характерна комбинаторна фонетична промяна. С течение на времето, към тази първоначална основа *χουμ* е добавен прабългарският словообразователен суф. *-сχη* или в латинизирана транскрипция *-ši* за образуване на относителни прилагателни имена, семантически частично подобен на тур. *erkeksi* „мъжествен“, *таумунсу*

„маймуноподобен“. Затова изразът от Преславския надпис *χουμοχηκουπε* следва да се транскрибира и преведе като *humši küpe* „кожени ризници“.

ΤΟΥΛΣΧΗ : ΦΜ - τουλσχη : φμ - tulšhi - 540

В рамките на формирация се през IV-II хил. пр.н.е. на основата на тюркските, монголските и тунгузо-манджурските езици Алтайски езиков съюз, върху монг. **tohuγai* „голова“ възниква и се образува обща за българските и монголските езици лекс. **molgoi* „голова“, която в ранносредновековния прабългарски език се развива до **tulka* > **tul-* „глава; покривало, покривка“. Към тази основа се прибавя прабългарският словообразователен суф. *-šhi* = чув. *-ske*, съвр. *-ca* в *алса* „рукавици“, където *ал* „рука“ и откъдето се получава и формата в Преславския надпис **tulšhi* „шлем“, буквално „това, което покрива главата, наглавник“.

ΕΣΤΡΩΓΗΝΚΥΠΕ : ΥΚΖ - εστρωγηнкуπε : υκζ - estrogen küpe - 427

Към края на II хил. пр.н.е. и в Минусинската котловина българите заимстват от източните иранци пластинчатата ризница заедно със съответната дума наименование във вида на **æstærgin* от изтир. **stær-*, иран. **star-* „стлатъ, расстилать“, ав. *star-* „рассыпать; расстилать“, перс. *gu-stardan* „стлатъ, расстилать“, пехл. *wi-stardan* „выстилать; отделяватъ“, согд. *para-štar* „расстилать“, сак. *štar-* „покривать“, към което е прибавен адекватният суф. *-gin*, така че в крайна сметка се получава резултативното значение „пластинчат“, буквално „подплатен“, при което се има предвид това, че подплата за пластините е късата кожена или платнена куртка.

ΤΟΥΛΣΧΗ : ΓΩΝΔ - τουλσχη : ωνδ - tulšhi - 854

Сградата, в която се съхранява защитното снаряжение, е построена във вид на „тесни издължени и неразчленени коридори“ (Р. Рашев) и понеже единият от коридорите се оказва недостатъчен да побере всичките шлемове, които наброяват общо 1394, то останалата част се поставя в друг един коридор, съответно на което се вписва и на отделен ред на колоната и под името на ичергу-боила Живко, който отговаря и за тях.

ΤΟΥΡΤΩΥΝΑ ΠΗΛΕ ΖΩΠΑΝ - τουργουνα πηλε ζωπαν - turtuna pilä žopan

Длъжностното лице, което заедно с друго едно лице отговаря за останалата част от складираното защитно снаряжение, трябва да е висш военачалник на име *Turtun*, към което име е прибавен прабългарският звателен падеж на *-a*. Следващата дума на този ред е собствено тюркският по произход прабългарски съединителен съюз *πηλε/pilä* „и“, образуван от прабългарското числително име *pēr*, към което е прибавен следлогът *ilä*, и с такива съответствия в останалите български и тюркски езици като чув. *nēp̄le*, сттюрк. *bilä/birlä*, огуз. *birlä*, узб. *billä*, тур., уйг. *Birle*. Третата дума на същия ред е *žopan* „областен управител“, най-вероятно на обл. Плиска, каквито областни управители хан Омуртаг назначава след победоносната война срещу франките, докато самата длъжностно-рангова титла е китайска по произход. Средновековната българска, сръбска, хърватска, унгарска, чешка, румънска и др. ттл. *жупан* е прабългарска по произход и по-точно, тя е едновременно лексикален инвентар на южнодунавския от една страна и на севернодунавския от друга страна диалект на късноантичния и ранносредновековния прабългарски език, а преди прабългарския език тя има своята генетико-историческа основа и начало в съответната отделно-самостояйна дума на късноантичния китайски език. Разпространената и преминала във всички езици на Балканите и Централна Европа прабългарска ттл. *жупан* води своето начало от китайския език и е преминала от тук към тюркските езици изобщо и в българските езици в частност някъде към началото на Новата ера. Като една и част от най-многочислената група думи, заети и преминали от късноантичния китайски език в тюркските езици изобщо и в българските диалекти и езици в частност, ттл. *župan* - титул провинциалного чиновника, има за основа кит. *tsou-pan* „секретарь; канцлер“, съвр. *wáng-zuò/wángzhǒu* „ближайший помощник государя, высший сановник“.

ΕΣΤΡΩΓΗΝΚΥΠΕ : Κ - εστρωγηγκυπε : κ - estrogen küpe - 20

Поверените на Туртун и жупана пластинчати ризници са чувствително по-малко на брой от предишните било поради наличното по-малко място, било пък заради това, че са останали или събрани само толкова и повече няма.

ΤΟΥΛΣΧΗ : Μ - τουλσχη : μ - tulšhi - 40

ΑΛΧΑΣΗΚΥΠΕ : Α - αλχασηκυπε : α - alhaši küpe - 1

През периода II-VI в. българите оногури мигрират през Средна Азия, при което навлизат в най-близко-тесен етнолингвистичен контакт и взаимодействие най-напред с ахеменидските, а след това и със сасанидските перси. По време на този контакт и взаимодействие те заимстват от персите плетената ризница, която назовават пак със собственото си наименование *кюпе*, но го конкретизират чрез заимстваната пак от персите, арабска по произход персийска дума *حلقة* [hälgə] „кольцо; круг; обруч; обод“. Към тази дума те прибавят прабългарския адективен суф. *-ši*. Така, подчинителното адективно-субстантивно словосъчетание *αλχαση κυπε* или в латинизирана транскрипция - *alhaši küpe* обозначава и наименова „плетена ризница“ (стб. *кольчочуга*, от което е и рус. *кольчуга*), буквално „халчеста ризница, ризница от халки“.

ΧΛΟΥΒΡΙΝ : Α : - χλουβρινη : α - hlubrin - 1

Прабългарската дума и военен термин *χλουβρινη*, или в латинизирана транскрипция - *hlubrin* означава „ногавица“, букв. „кракобран“. Морфолого-синтактически, тази сложно-съставна дума е повече от прозрачна и лесно обяснима, защото тук най-напред е ликвидно-метатезираната форма на прабългарската дума **хол* „крак, нога“, вътрешноинтегративна заемка в българския език и налице в добре известното от българските народни песни субстантивно-адективно словосъчетание *коня шарколия*, където прабългарското *шар* „бял“ в съчетание с прабългарския адективен суфикс *-ли* дава производното прилагателно име **кол-ли* „с крака/нозе“, а като цяло - „белоног“, калкирано в пак добре известния от българските народни песни израз *коня белонога*. Втората съставка *-брин* е източнославянското съответствие на бълг. *-бран* от лексемата *дъждобран*, следователно резултативното значение тук е „ногавица“, буквално „кракобран“ [Добрев 2011, 249-255]:

ζητκωηητζηρωουβωλε

χουμσχηκυπε : υνέ

τουλσχη : φμ

εστρωγηγκυπε : υκζ

τουλσχη : ωνδ

τουρτουνα πηλε ζωπαν

εστρωγηγκυπε : κ

τουλσχη : μ

αλχασηκυπε : α

χλουβρινη : α

žitkov ičirgu bule

humši küpe - 455

tulšhi - 540

estrogen küpe - 427

tulšhi - 854

turtuna pilä žopan

estrogen küpe - 20

tulšhi - 40

alhaši küpe - 1

hlubrin - 1

Ичергу-боила Живко

Кожени ризници - 455

Шлемове - 540

Пластинчати ризници - 427

Шлемове - 854

Туртун и Жупанът

Пластинчати ризници - 20

Шлемове - 40

Плетени ризници - 1

Ногавици - 1

Основите на Преславската крепост са заложили и тя е построена от хан Омуртаг. По време на проектирането и строителството на крепостта, е предвидена специална сграда с подходящи помещения с дървени стелажи за складиране и съхраняване на защитното снаряжение или на разпуснато и освободено вече от служба народно опълчение, или на българи, загинали в някоя от битките с ромеите, или пък на защитно снаряжение, прибрано от някое от бойните полета наблизко, но най-вероятно на снаряжение с произход и от трите тези ситуации. Задачата по прибирането и съхраняването на това защитно снаряжение лично хан Омуртаг възлага на своя ичергу-боила, славянина по произход Живко и на най-висшия си военачалник, в негово отсъствие главнокомандващ войската му прабългарина Туртун, който работи по случая заедно с жупана, т.е. областния управител на Плиска. Тези длъжностни лица трябва не само да организират и ръководят събирането и прибирането на

защитното снаряжение, но и да го контролират и отговарят за него впоследствие. За тази цел се построява и едноетажна сграда от „тесни издължени и неразчленени коридори“, пред входа на която се изправя специална мраморна колона, върху която с главни гръцки букви на прабългарски език се издълбава съответният военно-инвентарен опис, в който не само се посочват имената или длъжностите на отговорните лица, но и вида и количеството на самото защитно снаряжение.

39. Четиристишие за р. Волга: В речника на Kaşgarlı Mahmut [1998], на волжскобългарски език от X-XI в. се привежда четиристишие за р. Волга с българското име *Etil*; към нарицателното съществително име *suw* „река“ е прибавено субстантивно-притежателното окончание 3 л. ед.ч. *-i* в неговата служебно-съединителна функция да свърже в едно единно синтактично цяло това и предишното съществително име и другата фонетична форма което тук е *-i* от *tübi*; глаголят *ak-* „тека“ е в така наречения продължителен начин на действието, който се образува от съединителната гласна *-a* и 3 л. ед.ч. сегашно-бъдеще време на глагола *tur-* „стоя“; *kaya* „скала“, *tüb* „подножие, дъно“, *balik* „град; крепост; село“, *Telim* - име на град, *bak-* „гледам, съзерцавам“, *köl* „сърце“, към което е прибавено субстантивно-притежателното окончание 2 л. ед.ч. *-üñg*, следлогът *taki* „даже, дори“, сегашно-бъдеще време 3 л. ед.ч. на глагола *küßer-* „затуптявам, разтуптявам се“:

Etil suwı aka turur

Тече ли си тече Волга река,

Kaya tübi kaka turur

Бие ли бие тя твърдата скала.

Balik Telim baka turur

Гледа ли гледа към нея град Телим,

Kölünğ taki küşerür.

Чак сърцето ти се разтуптява.

40. Епитафия на Хелудж: Само в българската част на епитафия от 1320 г. са мъжките лични имена *Әлбәр*, *Халуж*, двете фонетични форми на субстантивно-притежателното окончание 3 л. ед.ч. *-ы/-и*; *оул* „син“, *зерат* „гроб“, показателното местоимение *бу* „това“, миналото причастие *-ты*; тук с притежателно окончание 3 л. ед.ч. и с турско съответствие например *-tik*; образуваният от арабското по произход съществително име *вафат* „смърт“ и българския спомагателен глагол *бол-* „бивам, ставам, съм“ сложно-съставен глагол *вафат бол-* „умира, споминава се; *тарих* „ден, дата“, *жетти* „седем“, *жүр* „сто“, *жермиши* „двадесети“, *жол* „година“, *айх* „месец“ [Мухаметшин, Хакимзянов 1987, 10-11]:

Әль-хөкму

Присъда Тя е

ли-л-лахи-л-галийи-л-кәбири.

на Великия Всевишен Аллах.

Әлбәр оулы Хәлуж зерати бү.

Това гробът е на Хелудж, син на Албар.

Вафат болты: тарих жети жүр

Датата, на която той се спомина,

жермиши жол, мухаррам айхы.

е 720 година, месец Мухаррем.

Етнолингвистичният произход и принадлежност на дадена етнокултурна общност представлява по същество принадлежност, съотнасяне, връзка и отношение на тази общност към друга, по-голяма по състав, строеж и обхват социо-културна общност, от която тя произхожда и към която принадлежи по силата на своите етногенериращи, интегриращи, диференциращи и идентифициращи съставки, черти и особености, които пък от своя страна са същностни и именно поради това и съществени белези, признаци или характеристики на тази общност.

От четирите възможно-допустими тук белега и критерии - лингвистичен, антропологически, материално-културологически и духовно-културологически, единствено и само лингвистичният белег и критерий има правото на самостоятелно-независимо съществуване, приемане и приложение. Езикът е изначално-уникалният, водещо-основният, най-точно-безпогрешният и сигурно-надеждният етнодиференциращ и идентифициращ белег и критерий, защото в лексико-граматичните си значения той съдържа и носи в лингвосомиотически смет и превърнат вид и форма социално-прагматически съществено-релевантната част от обективната действителност на съответния етнос, т.е.

цялата му без остатък антропология, материална и духовна култура с нейните прониквания и проекции в прилежащата околна среда върху конкретна територия, като се започне от момента на зараждането на тази култура и се премине към и през всеки един по-късен етап от нейното историко-географско състояние и развитие.

Индивидуално-самостоятелното място, което езикът заема спрямо останалите етнически белези и характеристики, го представя по необходимост не само като един от основните и съществени белези на етническата общност наред с териториалния, био-антропологичния и етнографския, но и твърде различен от тях поради присъщия му специфичен характер и природа, които от своя страна го превръщат в основно-главен и водещ етнически признак. В най-общ план езикът като социално средство за общуване се характеризира и с номинативно-сигнификативна функция, която е основно средство и етап при осъществяването на комплексно-синкретичната и цялостно-единна комуникативна функция на езика. В процеса на осъществяването на тази си функция езикът се очертава и реално е и средство носител на всички останали основни белези и признаци на етническата общност - той е средството и носителът, чрез който се реализира и съществува най-напред духовната култура; той е средството, благодарение на което се осъществява материалната култура като краен резултат от социалнопрактическата дейност на човека, възможна единствено поради и едва след цялостно-единната и неразривна езиковомислителна дейност, в която основна роля и място заема пак езикът.

Езикът е средството носител, чрез което се отразяват и закрепват в социалногруповото съзнание всички съществени черти и особености на етническата територия и на социалногенетичните връзки и отношения на индивидите от конкретната етническа общност и то до ниво и степен в него да се образуват специални думи роднински названия, които най-обобщено отразяват конкретните видове на тези връзки и отношения и ги правят по такъв начин значим и съществен факт и достойние на единната и неделима, социална психолингвистична комуникация. Всичко това е възможно и осъществимо само поради това, че езикът е изключително сложна, състояща се от голям брой елементи високоорганизирана система със семиотична природа. Идеалните по природа и характер значения на езиковите единици носят и съдържат в себе си под формата на психично отражение всички съществени за конкретния вид социална практика основни черти и белези на реалните предмети и действия от съответната природно-социална действителност.

Във функционален план езикът е онова социално явление, което присъства, пронизва, покрива и обхваща без изключение буквално и тотално всички и всеки един индивид елемент на йерархически подредената социално-демографска стратификация на етническата общност, докато елементите на материалната или пък в по-голяма степен, на духовната култура например обхващат само част от тях, до определено равнище и то само избирателно. Благодарение на и чрез езика се проявяват, общуват, а следователно и живеят индивидите на цялата общност; той им осигурява и създава връзката между тях под формата на знание информация, необходимия социален интегритет и единство. Няма етническа общност, общество без език и всяко сравнително обособено и самостоятелно общество дължи своето съществуване и развитие на един единствен, главен и основен език. Социална общност, в която има два основни и главни езика и те се проявяват и използват в еднаква степен, това не е една-единна и цялостна етническа общност, а две отделни общности макар и с обща територия и обща административно-политическа власт като взаимни съединителни елементи на общата социална организация.

Езикът е първоначално и основно-главен етногенериращ, интегриращ, диференциращ и идентифициращ; доминантно-водещ и най-сигурно-надежден и ефективен фактор и белег, определител, показател и критерий за етническия произход и принадлежност на даден народ или племе, в това число и на българските племена и народи. Лингвистичните сведения и

данни са единственият най-надеждно-ефикасно проявяващ се и действащ, обективно-съществуващ и безспорно-неопрровержим етнодиференциращ и етноидентифициращ белег и съответно, критерий за генеалого-етническата принадлежност на българските племена и народи към тюркската етнолингвистична общност.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Байчоров С. Я.**, Древнетюркские рунические памятники Европы. Отношение северокавказского ареала древнетюркской письменности к волго-донскому и дунайскому ареалам. Ставрополь, 1989.
- Въжарова Ж.**, Славяни и прабългари (по данни на некрополите от VI-XI в. на територията на България). София, 1976.
- Добрев Ив.**, Прабългарското ханско име *Авитохол*. - 50 години специалност Тюркология в СУ "Св. Климент Охридски". София, 2004.
- ~*~Хрононимът *алем* и собствено тюркският произход на суфикса *-ем* в имената на месеците от прабългарския календар. - Научни приноси в памет на проф. Константин Попов. София, 2007.
- ~*~Българите за руския народ, държава и култура. София, 2011.
- ~*~Иранската по произход прабългарска титла „авит“. - Bulgarian Names of Eastern Origin. Internet, 2015.
- ~*~Персийската по произход прабългарска титла „багаин“ в нейния основен лексико-ономастичен контекст. - Iran and Europe in the Mirror of History (Conference of the Department of Iranian Studies in Sofia University „St. Kliment Ohridski“). София, 2016.
- ~*~Българите и Великата китайска стена, ч. 1. Българите афанасиевци в Минусинската котловина. - Bulgarian Names of Eastern Origin. Internet, 2017.
- ~*~Българите и Великата китайска стена, ч. 2. Българите по земите на Централна Азия. - Bulgarian Names of Eastern Origin. Internet, 2017a.
- ~*~Тамгата хералдичен знак на прабългарския владетелски род Дуло в нейната представителна функция. - Епохи, 2019, № 1.
- ~*~Geç Eski Çağ Horezm Harfli Bolgar Yazıtlar. - Türkologiya, 2020, № 2.
- ~*~Прабългарските надписи по съдовете на българското златно съкровище от Наги Сент-Миклош. - Bulgarian Names of Eastern Origin. Internet, 2021.
- Левитская Л. С.**, Историческая морфология чувашского языка. Москва, 1976.
- Москов М.**, Именник на българските ханове (ново тълкуване). София, 1988.
- Мухаметшин Д. Г., Хакимзянов Ф. С.**, Эпиграфические памятники города Булгара. Казань, 1987.
- Тишин В. В.**, К методике прочтения памятников рунической письменности восточноевропейского ареала (на примере легенд серебряных дирхамов с руноподобными знаками). - Хазарский альманах, т. 15. Москва 2017.
- Турчанинов Г. Ф.**, Памятники письма и языка народов Кавказа и Восточной Европы. Ленинград, 1971.
- Шервашидзе И. Н.**, Фрагмент общетюркской лексики: Заимствованный фонд. Интернет, 2015.
- Hosszú G.**, Heritage of Scribes. The Relation of Rovas Scripts to Eurasian Writing Systems. Budapest, 2013.
- Kaşgarlı M.**, Divanü Lûgat-it-Türk, c. 1-4. Ankara, 1998-1999.
- Kim H. J.**, The Huns, Rome and the Birth of Europe. Internet, 2017.
- Tekin T.**, Tuna Bulgarları ve Dilleri. Ankara, 1987.